

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

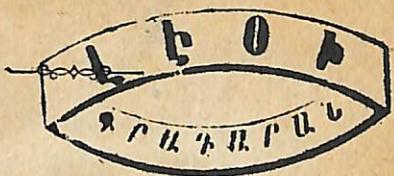
Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

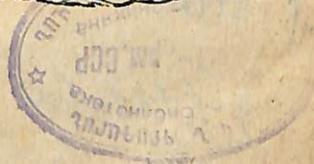
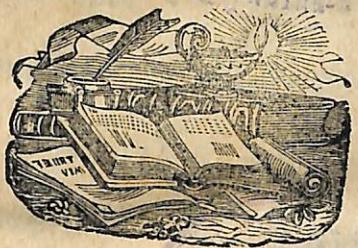
1999 J.J.

ՔԱՎՈՒՐ

ԳՐԱՅԻ

Պ. ՅՈՎԱԿԻՄՅԱՆ

Վ. Վ.

Կ. ՊՈՒՏԻՆ
ՏԵՂՄԱՆԻ ԹԱՐԱՎԻ Յ. ԳԱՎԱՅՐԱԿԱՆ

- 1872 -

28 1112

4-1111-60

ՆՈՒԷՐ ՄԵՇԱՐՄԱՆՅ

Ա. Ռ.

ՎԱՆՄԱԳԱՆԻ ՍԱՐԳԻՍ ԷՎՀՆՏԻ

ՀԱՄԱՄՁԵԱՆ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՎԵՐԱՏԵՍՈՒԽ

ԱՄԵՆԱՅՆ ԴԻԻԱՆՅՅ ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ԽԱՐԻՃԻՑԵԼԻ Բ. ԴՐԱՆ

ԵԽԱՅԵՆ, ԵԽԱՅԵՆ, ԵԽԱՅԵՆ

ՔԱՎՈՒԹ

ԱՐՄԵՆԻԱ ՊՐԵՍ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՉՈՐԴԱՐԱՐԱ

ՉՈՐԴԱՐԱՐԱ ՎԱՐԺԱՐԱ

ՎԱՐԺԱՐԱ ՎԱՐԺԱՐԱ

ՎԱՐԺԱՐԱ

ՎԱՐԺԱՐԱ ՎԱՐԺԱՐԱ

Պատմութիւնն' ացխաջիրկ գիղաց
շարք մը չէ:

ՕՏԵԱՆ ԷՖԵՏԻ

Կոմս Քայլուք Խոտշիոյ տարե-
գրութիւնքը ջարդարոց նշանաւո-
րագոյն հայրենասիրաց մին է:

ԼՈՅ ԲԱԼՄԵՐՍԹԲՆ

ԱՐԱՋԱՐԱՆ

Մեր Թալէրան ամսողոսով գրքին վերջը առաջարկութեան
մը գրած ենք։ Ըստ մեղյակ աղդը՝ մեր պատմական գործե-
րուն յառաջարանն է և կարօտութիւն չ'թողուր կրկնելու
բնչ որ հճն ըսած ենք։

Սակայն Քավուր կոմին հրապարակային կենաց հետա-
զոտութիւնն ընելով՝ պարու կը համարինք ընթերցողն եր-
կու խօսք ուղղել իմացնելու համար այս հրապարակութեան
պատճառները։

Երբ առաջին անգամ հրապարակեցի երկու տեսութիւն՝
մին՝ ՄԵՐԵՐՆԻՔ և երկորոշը Թալէրան իշխանին վրայ ինձ
ոմանք գիտողութիւն ըրին թէ՝ անօգուտ աշխատութիւն մը
յանձն առած եմ, ըստ որում չկայ ճաշակ պատմական գը-
տենցին։

Աս կարծիքին բաժրովին հակառակ գալափար մ'ունէր
արտաքին գործոց սպաշտոնատան Դիւանին ընդհանուր Վե-
րատեսուչ Վասեմափայլ Սարդիս Էֆէնտին և փորձ ցուցուց
թէ ուսումնականք ազգին՝ զիտեն խրախումել ամեն ըսրջ
գրուած։

Արդ՝ մեր միւս գործերուն ընդունելութենէն խրա-
խուսեալ՝ մեր գիւանական զբաղմանց մէջ գտած պարագ ա-
տենները զոհեցինք գրելու Քավուր կոմին վրայ ալ տեսու-
թիւն մը, ինչպէս որ խօստացած էնք հրապարակաւ, և փու-
թացինք զայն գրագիտաց համակրական ուշադրութեան
յանձնել։

Դ. 80ՎԱԿԻՄԵԱՆ

Խոսքիւց 1 Գեկւ. 1871.

ԳԱՎՈՒԿ

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

ՍԵՅԹԵԼԻՆԻՔԻ քաղաքականութիւնը՝ փոքր տէրութեանց պահպանութեան, միջամութեան ու միասլեռական սկզբ-բանց տեւականութեան վրայ կը կայանար:

Պէտք էր որ այնպէս ըլլար, ըստ որում այն տէրութիւնը որոց պաշտօնեան էր, այն տէրութեան շահերն այնպէս կը պատուիրէին:

Քավուր կոմն՝ ընդհակառակն բոլորովով կ'եղչէր այն քաղաքական սկզբունքներն (Եւրոպայի մէջ) որոց նուիրած էր իշխան ՍԵՅԹԵԼԻՆԻՔ իր բոլոր կեանքը:

ԱՎԵՐԾԻՆ պիտի ըլլամ, կ'ըսէր ՍԵՅԹԵԼԻՆԻՔ, որ յեզա- պիտիական հսանքին առ ջեւ տեղի տամո և իր ըսածը կա- տարելապէս գործադրեց Բոց գաղափարաց յառաջադիմու- թիւնը՝ Եւրոպայի նոր կազմակերպութիւն մը տալ սկսաւ և հետեւտար խանդարեցաւ այն հաւասարակշռութիւնը որուն համար այնչափ աշխատած էին ՍԵՅԹԵԼԻՆԻՔ և իրեն ժամա- նակակից քաղաքագետը:

Եւտադիմական սկզբանց հակառակ վարդապետութիւն- ներու և ազգայնութեանց սկզբան տարածում սկսաւ Խա- մայէն, այն գեղէցիկ էրկիրէն որ տիեզերաց տէրերուն՝ ըսել կ'ուղեմ. Հռովմէական կայսերաց որբանն ու գամբանն ըլլա- լն ետք՝ փառաց կատարէն կ'իշխար:

Քավուր կոմն պիտի ըլլար որ աղատելով զեւը հայրե- նիս այն իշխանաց ըւծէն որ անոր ամեն մասին վրայ կ'իշխա- նի, պատճառ պիտի ըլլար անոր միութեան ու վէրածնու- թւան:

Ի՞նչպէս Խալաց իր գերը և ի՞նչ միջոցներով իր նայ- ակին հասաւ, ահաւասիկ ասոնք կ'ուղենք բացառելը Քա- մրը վարքը գրեթէ խալական միութեան պատմութիւնն է և այս խկ է աս համաւտօս գործին նիւթը:

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

ԳԱՂԱՓԱՐ ԻՏԱԼԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ

իտալիոյ պատմութիւնն անծանօթ չէ մինչեւ
իսկ անոնց որք աս թերակղզւոյն աշխարհագրու-
թիւնը չեն դիտէր : Աս երկրին տէրերն՝ Հռով-
մայեցիք՝ իրենց պատմութիւնն իրենց թրով կը
գրէին և զիրենք ամեն ազգաց կը ճանչցնէին շը-
նորհիւ խել մ'աշխարհակալութեանց :

իրենց մեղկութիւնը և անոր անմիջական հե-
տեւանքը ըսել կ'ուզեմ անկումը՝ զիտալիա այն-
պիսի վիճակի մը մէջ կը ձգէր որ բարբարոսաց
արշաւանքի դաշտ դարձած էր : Արշաւանք Ոստ-
րոգոթաց, Լոմպարտաց, Վանտալաց և Ատափ-
շասայ որ պատուհան Աստուծոյ կը կոչէին չորրորդ
և հինգերորդ դարու վերջերն ու միջին դարու
սկիզբները երկրին աւեր և թշուառութիւնն պատ-
ճառած էին : Ոչ եւս չոռվլմայեցի անունը պատ-
կառելի էր, ըստ որում խառնակութիւն տիրելոց
և տիրողաց և այլ պարագաներ՝ որք քաղաքական
փոփոխութեանց մէջ կը պատահին, իտալական
թերակղզին զանազան տէրերու որս ու բաժին
կ'ընէին :

Աչն-Ռընէ-Թայյանտիէ (1) իր անկուհն հունվար-
էն պատրմութեան գործին մէջ կ'ըսէ թէ « մինչդեռ
և բարբարոսք յախուռն յարձակամբ հոռվմէական

(1) Հեղինակ նշանաւոր: Գլխաւոր գործերն են, Պատմ.
և փիլիսոփայութիւնն լրօնական, Գերմանիա և Ռուսիա :

• ընկերութեան մէջ կը մտնէին , կը տեսնուէին
• Հռովմայեցիք որ բարբարոսաց մէջ բախտ կը
• գինուռէին :

Սակայն աս խառնակութեան մէջ եղաւ ժա-
մանակ մը ուր իտալից քաղաքական կացութիւ-
նը լաւագոյն փոփոխութիւն մը կրեց : 800 թ-
ւականին Մեծն-կարոլոս Հռովմ գալով արեւմըտ-
եան կայսրութեան թագը զըսկոը դրաւ և զայն
նորէն հաստատեց : Բայց աշխարհակալ մը և այն
ալ օտար աշխարհակալ մը ի՞նչ կրնար ընել այն
ազդին որոց թշուառութիւնը ընկերային զեղծ-
ման մը մէջ էր : Իր յաջորդներուն և մասնաւո-
րապէս Շարլ-լը-Կրօյի օրը՝ իտալիոյ մէջ բնիկ վե-
հապետաց վարչութեան տակ զանազան տէրու-
թիւններ կազմուեցան , որոց մէջ էր երկուց Աի-
կիլեայց թագաւորութիւնը և որք մերթ գերմա-
նական կայսրութեան և ուրիշ ազգաց լուծին
տակ մտնելով՝ մերթ իրենց մէջ կոռուելով՝ միոյն
յաղթող և երբեմն միւսէն յաղթեալ՝ ազգի մը
մէջ գոգցես ազգէր կը ձեւացնէին . կամ լու եւս
իտալիոյ մէջ ազգային կեանքը կ'ոչնչացնէին :

Իսկ եւանդուն հայրենասէրք կը բաղնային նոյն
իսկ Պօրճիայց և Աղէքսանդր Զ. Պապին իշխա-
նութեան և քաղաքային պատերազմաց մէջ իրենց
հայրենեաց վարչութիւնը զօրաւոր ձեռքի մը մէջ
ամփոփել :

Քերթողք զայս կ'երազէին ու կ'երգէին ւ խոր-
հողք՝ անոր ծրագիրը կը պատրաստէին , երիտա-
սարդք զայն գործադրել կ'ուզէին , բայց ազգը
չէր շարժէր :

Իտալական գրադիտութեան վերածնութիւնը

և գեղարուեստից փայլը՝ որոց մէջ անհաւասարե-
լի կերպով կը փայլէին Ռաֆաէլ , Միքել-Յոնձէլօ
և այլք ոչ միայն քաղցր սփոփանք մը կը պատճա-
ռէին իտալացւոց կարեվեր սրտին այլ զ'այն կը
կազդուրէին և քաջալեր կը կարդային անոր գեղե-
ցիկ ապագայի մը յուսով բարախելու : Թէկ վայ-
րիկ մը Նաբօլէօն Ա. Կայսրը իտալիոյ թաղը գը-
լուխը դրաւ այլ բախտն անանկ ուզեց որ այս-
չափ ջանքեր՝ առանց արդիւնք մ'ունենալու խել
մը դարեր տեսնեն : Փամանակին այնչափ փոփո-
խութեանց մէջ և ոչ մինչ նուալացւոց նպաստա-
ւոր եղած էր մինչև ՚ի 1848 թուական :

Աս թուականին՝ իտալիա ասանկ կը բաժնը-
ւէր , նախ , երկու թագաւորութիւնն , որոց մին՝
Սարտենիա , թերակղզւոյն հիւսիսային կողմը և
միւսը՝ Նավիօլի հարաւային կողմը Պուրազօն վե-
հապետի մ'իշխանութեան տակ : Թօսքանայի
Անձ-դքսութիւնը , Վօտէնայի , Փարմայի դը-
ռութիւնները Աւոտրիական ցեղէ դքսերու տակ
և Հռոմի տէրութիւնն իտալիոյ կեդրոնը : Իսկ
Լօմպարտիա ու Վենետիկ Աւոտրիոյ ձեռքն էին :

Իտալիոյ սա բաժանեալ վիճակը՝ նպաստաւոր
էր Աւոտրիոյ որ իտալացւոց երկաւուակութեան
նորհիւ իր իտալական գաւառներուն սեպհակա-
նութիւնը՝ կ'ապահովէր . Դարձեալ իտալիոյ միւս
վեհապետք՝ կը ջանային սրադիւ ու ալահել ի-
րենց գան անսասան պահելու համար :

Իտալական վեհապետաց մէջ միմիայն Սարտե-
նիոյ կամ Փիէմօնթի թագաւորը ազգային վեհա-
պետ համարուած էր , որովհետեւ իտալական միու-
թեան գաղափարը կը տածէր , զ'այն գլուխ հա-

նել փորձած էր և Սավօյայի դքսերէ սերեալ ի-
տալացի վեհապետ մ'ըլլալով՝ իր ցեղին շահերն
իտալացւոց շահերուն հետ սերտիւ կապուած է-
ին, մինչդեռ Նարօլիի թագաւորն ու դուքսերը
որոց վրայ խօսեցանք աւելի յանուն իրենց տոհ-
մական շահերուն կը գործէին քան թէ իտալիոյ :

Սարտենիոյ թագաւորը միանգամայն ժողո-
վըրդական էր որովհետեւ իտալացւոց ազգային
զգացումները կը գգուէր, և իր երկիրն ապաւէն
ըրած էր այն անխոհեմ բայց աշխոյժ երիտասար-
դութեան որ իտալիոյ ամեն կողմէն օտար վեհա-
պետաց հակազդային վարչութեան դէմ մաքառե-
լով խոյս կուտային :

Աւտրիա՝ բնականաբար Սարտենիոյ ընթաց-
քը չ'էր կրնար սիրել, և միւս վեհապետաց քա-
զաքականութեան ոչ միայն պաշտպան այլ ա-
ռաջնորդ հանդիսացած էր :

Զ'իտալիա տղատելու համար իտալացւոյ յոյսը
միմիայն Սարտենիոյ թագաւորին վրայ չ'էր այլ
յեղափոխութեան որ մերթ յայտ համարձակ ի-
տալացւոց տիրող իշխանները վանել կ'ուզէր և
մերթ Քարպոնարիներու նման ընկերութիւններ
կազմելով գաղոնի միջոցներով իր նպատակին
հասնել կ'երազէր :

Սարտենիոյ թագաւորը չ'էր կրնար յեղափո-
խութիւնն ընդունիլ վասն զի անի իր վեհապե-
տական իրաւանց հակառակ էր, և թշնամի իր
միապետական սկզբանց : Զ'էր ալ կրնար զ'այն
մերժել որովհետեւ այն ատեն զօրաւոր դաշնակից
մը կորուսած կ'ըլլար : Արդ ազատական սահմա-
նադրութիւն մը զ'որ կորզելու համար Քավուր

ալ մեծ ջանք ըրած էր թագաւորին և ծայրահեղ
ազատականաց մէջ հաշտութեան պաշտօնագիր
մ'եղաւ ինչպէս նաև աս երկուքին մէջ դաշնակ-
ցութեան մուրհակ մը ընդդէմ Աւստրիոյ :

Այս էր իրաց վիճակը Սարտենիոյ Կարոլոս—
Ալպերթ թագաւորին օրը :

ԳԼՈՒԽ Բ.

ԱՐԵԱԼՈՅԸ ՓԱՌԱՑ

Քավուրի հրապարակային կեանքը՝ այս ատե-
նէն կ'սկսի :

Երբ զանազան յեղափոխութիւնը բոլոր Եւ-
րոպա կը գորդէին, Կարոլոս—Ալպէրթ թագաւորն
առիթն եկած համարելով Աւստրիոյ դէմ պատե-
րազմ հրատարակեց, բայց Ռատեցքի մարածախ-
տին հրամանաց տակ Աւտրիական բանակ մը
Սարտենիացւոց գունդերը կը վանէր և անոնց
վրայ մեծ յաղթանակներ կը տանէր :

Քավուր՝ որ Սարտենիոյ մէջ սահմանադրու-
թիւն հրատարակուած ատեն խորհրդաբանին ե-
րեսիիսան ընտրուած էր, այն ժամանակէն հա-
մոզուեցաւ թէ իտալիա այնչափ տկար ու պա-
ռակտեալ է որ չկրնար իւրովի վերականգնիլ :

Քավուր՝ իտալացիի մը սիրտն ունէր, բայց
օտար դաստիարակութիւն մ'ընդունած էր, թէ
և իր առաջին կրթութիւնը Թուրին քաղքին մէջ
ստացաւ ուր ծնած էր 1809 ին, սակայն անկէց

վերջը Փարիզու Յօնտորա երթալով և բաւական ատեն այս քաղաքները կենալով կատարելադործեց, գլխաւորաբար քաղաքական և ընկերային դիտութիւնները կը սիրէր և անոնց մէջ այնչափ յառաջ գնաց որ իր հմտութեան շնորհիւ մեծ քայլեր առաւ իր քաղաքական ասպարիզին մէջ և այն ալ քիչ ատենէն :

Քաղուր իր հայրենիքը դառնալով զինուորական վիճակն ընտրեց, բայց իր ազատական դաշտարներուն համար շուտով ձգեց : Անկէց վերջը ժողովրդականութիւն շահելու մոտք մտաւ այն ազատական ակումբներուն մէջ որ լուրջ ու կորովամիտ մարդոց վիշտ կը պատճառեն, բայց անգամ մը իր նպատակին հասնելին վերջը կրցաւ անոնցմէ ետք քաշուիլ:

Ասկէց զատ թէ որ Քաղուր ծայրացեղ ազատականաց ընկերութեան մասնակից ըլլարով շահմ'ունեցաւ՝ այն ալ սա էր որ կրցաւ զանոնք մօտէն ճանչել և զիտանալ թէ անոնցմէ ինչ կրնայ յուսալ և որչափ վախնալ :

Գամիլո-Ռէնսո-Քաղուր ազնուական էր, իր հայրը որ Թուրինի գաւառապետ էր, կարողոս Արգերթ թագաւորէն մարքիզի տիտղոս առած էր : Իր որդին՝ չը դադրէր սակայն ռամկապետութեան բանակը զօրացնելէ և որովհետեւ հասարակութեան համարումը կը վայելիր Սարտենինիոյ խորհրդարանին բացման աւածին տարին շատ տեղիրէ երեսկիտան ընտրուեցաւ : Ասով հանդերձ գիտնալով որ իր գաղափարները գործի գնելու չափ զօրութիւն չ'ունի և սպասելով որ կուսակցութիւնն մը կազմի ամեն խնդրոյ մէջ

ճարտար չէ զոքութիւնն մը պահէր : Այն գործունէ ութիւնը որուն փողձերը տուած էր քաղաքական ընկերութեանց միջ, ինչպէս նաև ժողովրդեան սահմանադրական սկզբունքներ քարոզելու համար, այն գործունէ ութիւնը՝ թագուն կը պահէր : Ով որ լուելչ'զիտեր գործելչ'զիտեր :

Այսպէս մէկ մէկոկ կէս տարի զգուշաւոր ընթացքով մը անցածին հանդիսատես ըլլալի՛ ետք՝ պարագայները՝ անանկ դարձուած մ'առին որ զինքն իր անդորձութենէն հանեցին :

1848 և 1849 տարիներուն պատմութիւնը՝ թարերդութիւն մ'է ուր զ'Եւրոպա վրավոզ յեղափոխութեան ոգին մեծ դերը կը խաղայ : Աւստրիոյ Մեթթէրնիք պաշտօնեան որ քսան—երեսուն տարի շարունակ իր երկրին մէջ վերանորոգութեանց թշնամի հանդիսացած էր, և շնորհւե իր ազգանդին իր յետագէմ սկզբունքները բոլոր Եւրոպայի միջ համագողացին օրէնք դարձուցած էր, պաշտօնէ կ'իշնար (1) : Ֆրանսա մեծ յեղափոխութենէն 'ի վեր երկրորդ անդամ հասարակապետութիւն կը հարատարակէր : Հունգարիա՝ Աւստրիոյ դէմ կ'ապստամբէր և Քօչութիւն Քլարքացի գունդերը՝ զՍուրբ—Ստեփաննոսի թագը (2) Ֆերախինան կայսեր ձեռքին կորզելու վրայ էին : Նոյն իսկ Աւստրիոյ Վիէննա մայրաքաղաքը խոսվութեան կեզրոն դարձած էր, վերջապէս ամեն բան Սարտենիոյ նպաստաւոր կէ-

(1) Տես մեր Մեթթէրնիք գործը ուր առ պաշտօնէնին քաղաքականութիւնն ըստ ամենացի բացատրած ենք :

(2) Հունգարիոյ թագն է:

բեւար առիթէն օգուտ քաղելու : Աս պատճառ-
ները համոզած էին դիմոնթի թագաւորը պա-
տերազմ հրատարակել ընդդիմ Աւոտրիոյ որ դէպ
'ի քայլայում կերթար : Սակայն ուրիշ վարչու-
թեան մը տկարութենէն օգուտ քաղելու համար
հարկ է որ տէրութիւն մը ինքնին զօրաւոր ըլլայ :
Եթէ այն ատեն Աւոտրիոյ վիճակը գէշ էր, Սար-
տենիսյի կացութիւնն ալ գոհացուցիչ չ'էր : Ա-
ռաջինն իր կաղմակերպեալ վիճակէն 'ի կործա-
նում կը դիմէր, երկրորդը՝ դեռ նոր կաղմակեր-
պութիւն ստանալու վրայ էր և որովհետեւ փոքր
տէրութիւն մ'էր քան զ'իւր թշնամին աւելի տը-
կար էր : Արդ պատերազմին հետեւանքն աղետա-
լի պիտի ըլլար Սարտենիացւոց և յեղափոխու-
թիւնը՝ որուն հետ կերպով մը դաշնակցաց էին և
որ Թօսքանայի Մօտէնայի ու Փարմայի դքսու-
թիւնները կը դդրդէր չարաշար պիտի յաղթուէր:
Հազիւ երեք օր էր որ թշնամութիւնք սկսած է-
ին, 1849 մարտ 25 ին Աւոտրիոյ Ռատեցըի մարտ-
ջախտը՝ գրեթէ բոլորովին կը ջարդէր ու կը ցըր-
ուէր Նովարայի քով Սարտենիոյ մեծ բանակը՝ ո-
րուն հրամանատարը լեհացի մ'էր և որ Փիէմօն-
թի միակ յօյսն էր : Աս կարձ միջոցին մէջ տըր-
ուած պատերազմը՝ զՍարտենիա զարհուրեցուց :
Հետեւարար ստիպեցաւ Աւոտրիոյ հետ դաշնա-
դրութիւն մը կնքելու որուն համեմատ աս տէ-
րութեան 70 միլիոն պատերազմի ծախք կը վճա-
րէր և խտալիոյ մէջ ամեն բան իր առջի վիճակին
կը վերածուէր . Հազիւ թէ Սարտենիա իր առջի
սահմանները կը պահէր և դքսութիւնք իրենց
նախկին տէրերուն կը տրուէին :

Աս դաշնադրութիւնը կնքեց ոչ թէ կարողու
Ալպերի որ Նովարայի պարտութեան երկրորդ օ-
րը ժողովրդեան դժոհութիւնը նկատելով հրա-
ժարած էր, այլիւր որդին Վիեթօր—Յմինանուէլ
Բ. որ իբր իրեն յաջորդ խաղաղութեան պայ-
մաններուն հաւանութիւն տուած էր :

Այսպիսի դաշնագրոյ մը Սարտենիական խոր-
հըրդարանին վրայ ըրած տպաւորութիւնը ուր ժո-
ղովրդեան զգացումներն արձագանք կը գտնէին
սնբացատրելի էր : Հետեւաբար նոր թագաւորը
փութաց երեսփոխանաց ժողովը լուծելու և ա-
ռանց դպչելու առանձնաշնորհութեանց ժողովը-
դեան և սահմանադրութեան, նոր ընտրութիւննե-
րու տուած հրաման : Այն ատենի պաշտօնէից
դահերեց ա'Ածէյլիօ մարգիլլ՝ մեղմելու համար
աս պետական հարուածը կամ թերեւս իր կազ-
մած պաշտօնէութիւնը զօրացնել ուզելով՝ պաշ-
տօնեայ անուաննել տուած զ'Քալուր՝ որ լուծեալ
խորհրդարանին վերջին տարին երեսփոխանաց
վրայ խիստ մեծ ազդեցութիւն մ'ստացեր էր :

Ինչո՞ւ համար ֆավուր հանեցաւ վարչութեան
անդամ ըլլալ . ինչո՞ւ իր ընկերներնէն զատուե-
ցաւ և կերպով մը ա'Ածէյլիօյի քաղաքականու-
թեան համամիտ եղաւ, ասոնք բացատրել դիւ-
րին է : Փավուր կը տեսնէր որ իտալիա չկրնար
մինակ վերականգնիլ : Իտալացիք Գաղղիոյ օգ-
նութեան վրայ մինակ կրնային վստահիլ վասն զի
աս տէրութիւնը չուզելով որ Աւոտրիա՝ իր սահ-
մաններուն մօտ իտալիոյ մէջ մեծ զօրութիւն մը
ստանայ, անոր միջամտութիւնն արգիւլու հա-
կամէտ էր : Սակայն Գաղղիա չէր ուզեր գործել,

վասն զի նախ Աւատրիա իր Սարտենիոյ վրայ ու նեցած դիտաւորութեան նկատմամբ Գաղղիոյ ապահովվէ յայտարարութիւններ ըրած էր, երկրորդ, Գաղղիա թէսէտե 1849 ին հանրապետութիւն մ'էր բայց յեղափոխութիւնը կ'ատէր և իր առ զգացումը գործով ցուցած էր օգնելով պատվական կառավարութեան ընդդէմ այն յեղափոխականաց որ Հռոմի մէջ հասարակապետութիւն հրատարակած էին : Երրորդ, քաղաքային պատերազմէ մը նոր ազատած Գաղղիա՝ չքր ուզէր Աւատրիական միապետութեան դէմ պատերազմ՝ հրատարակել, որում զի մի՛ գուցէ Եւրոպայի դիւրազգութիւնը զարթուցանէ և կարծել առոյ թէ յեղափոխական սկզբունքներ տարածելու եւ լած է :

Ուստի Սարտենիա՝ առ օգնութենէն զուրկ պիտի մնար :

Գալով յեղափոխութեան՝ այն ալ Եւրոպական տէրութեանց համակրութիւնը չէր վայելէր և չէր կրնար Սարտենիոյ նախատամատոց ըլլալ :

Աս նկատումները կը ցուցեն թէ Քավուր՝ ազգատականաց չ'հակառակելու համար Վիթթօր էմանուէլի Աւատրիոյ հետ կնքած դաշնագիրը բացարձակապէս չ'էր գովէր, բայց իր ներքին համոզման մէջ զայն խոհեմական գործ մը կը համարէր, Գուցէ իր այս կարծիքը զոր գաղանի կը պահէր, խոստովաճ ըլլայ ու Ածէյլիօ մարքիզին որ զինքը պաշտօնէութեան կը կոչէր :

Ի սկզբան առեւտրական գործոց պաշտօնեաց եղաւ, պաշտօն մը որ առանց ինքնինը ցուցնելու իր հայրենեաց գէշ վիճակին գարման պիտի տաս

նէր : Իր բոլոր խնամքը՝ երկրին վաճառականութիւնը զարգացնելու նույիրած էր, և մինչդեռ առ երեսոյթն տուրեւառիկ փոխանցմանց խընդրոյն հետ կ'զբաղէր, գաղոնի կերպով կ'աշխատէր իր հին ծանօթներուն միջոցաւ նորակազմ խորհրդարանին խրաբանչիր կուսակցութիւններն 'ի մի ձուլել և պաշտօնէից խորհուրդին մեծ և հաստատուն նեցուկ մը տալ :

Տ'Ածէյլիօ խարուած չ'էր, իր յոյները կը պըսակուէին . բայց կոմ Փավուր իր մեծ գործունէութիւն ու տալանդը պաշտօնէից գահէրիցուն նույիրելով իր բախտը կը չկնէր :

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՔԱՎՈՒԻՐ ՃՆՏԵՍԱԳԼԸ

Այն յաջողակութիւնը՝ որ Փավուր իր պաշտաման մէջ ցըցուց, իր վրայ մէծ ուշադրութիւն հրատիրեց և 1851 ին զինքն այնպիսի պաշտօնի մը կոչեցին յորումքան զինքն աւելի փորձառուք անյաջող գտնուած էին : Ընթերցողը՝ թերեւս կարենայ մակարերել թէ խօսք ելեւմը տից պաշտօնէութեան վրայ է :

Պ. Մօրիս-Պլը՝ անուանի վիճակագիրն՝ առ նիւթին այն է ելեւմտից վրայ այսպէս կը խօսի :

« Տէրութեան մը բնակիչը՝ և զվարաբար իր պատերազմիկներուն թիւը՝ արդարեւ անոր զօւ ութեան գլխաւոր հիմք կը կազմեն, բայց մեր

« օրերը երկրի մը զօրութիւնն հասկնալու համար
բաւական չէ իր բնակչաց թիւը գիտնալ : Ան-
ցած են այն ժամակները ուր գնտակները մեր-
ձակայ գետի մը գայլախազներէն կ'առնուին և
ուր ամենէն աւելի մահաբեր զէնքը՝ սլաքը հրով
կարծրացեալ նիզակ մ'էր : Հիմա աղբորակը՝
« Հնդկաստանէն բերել կուտան, պղինձը Զիլիէն
կամ Աւստրալիայէն, երկաթն ու պողպատը
Շուտետէն, ծծումբը Սիկիլիայէն . զարուեստու և
զգիտութիւնս յօդուտ երկրին կը ծառայեցնեն
և անխոնջ խնամք կը տանին ամենէն աւելի ան-
գիմադրելի պատերազմական զէնքեր գտնելու :
« Բայց նոյն իսկ այնչափ աւերման միջոցներ ժող-
վելէ յետոյ տակաւին տէրութիւն մը չկրնար պա-
տերազմի մը համար պատրաստ ըլլալ, այլ
պէտք է շատ մը զգեստ և ուտելիք հաւքէ ինչ-
պէս նաև հազարումէկ ուրիշ առարկաներ և
մինչեւ անգամ հոգ տանի ծխախոտի նման ար-
ուեստական պիտոյքներն ալ հայթայցելու :
« Վերջապէս ամեն բան մէկ բառով ըսելու հա-
մար, ճշմարիտ քաղաքական զօրութիւնը սա
կրկին հիմանց վրայ կայացած է, այն է մարդոց
և ստակի : (1)

Քավուր՝ մարդիկը գտնելէ և զանոնք պատ-
րաստելէ յառաջ ջանաց ստակ գտնել :

Սարտենիայի նման պղախկ տէրութիւն մը որ
իւր մասնաւոր զօրութեանն ապաւինած մեծ տէ-
րութեան մը գէմ մեծ պատերազմ տուած էր,

(1) Մօրիս-Պօք . Համեմատութիւն զօրութեան զանա-
շան աւերութեանց Եւրոպայի : Գլ. Եւ Ելումնուք :

անտարակոյս ելմուական լաւ վիճակ մը չունէր :
Գանձը պարապ էր և Սարտենիոյ համար ամեն
բան կորսուած էր եթէ ուրիշ թանկագին գանձ
մը այն է զբավուր չունենա՞ր :

Քավուրի տնտեսական սկզբունքներն ու վար-
դագետութիւնները որ զինքը ժամանակիս մեծ
անտեսագիտուաց կարգն անցուցին իր երկրին մէջ
՚ի գործ զնելով սքանչելի արդիւնք մ'ունեցան :
Իր հայրենասիրական եռանդը չափաւորել, և ա-
ռանց ճոռումաբանութեան լրելեայն տէրութեան
հասոյթներն աւելցնել ատոնք եղան Քավուրի
պաշտօնէութեան գլխաւոր գործերը :

Խտալացիք՝ հարաւային երկիրներն ապրող ժո-
ղովրդոց նման գեղարուեստից և երածշոտութեան
սիրահար էին և խիստ քիչ հակամէտ այն գրա-
կան գիտութեան որ իրենց հայրենիքը պիտի
բարձրացնէր : Գեղեցիկն օգտակարէն նախամե-
ծար կը համարէին և եռանդուտ ցոյցերը բարօ-
րութեան առաջնորդող միջոցներու տեղ կը բռու-
նէին :

« Քաղաքական տնտեսութիւնը, կըսէ իրէվո-
« Բարատօլ (1) օգտակարին գիտութիւնն է և չէ
« թէ գեղեցկին, իր նպատակը բարօրութիւնն է
« և չէ թէ իսկէի պարտը մը կատարած ըլլալու
« բարոյական գոհունակութիւնը : » Քավուր ի-

(1) Բրէվո-Բարատօլ գաղղիացի երեւելի գրագէտ մ'է որ
գրիչը քաղաքականութեան նուիրած էր : Ի սկզբան Շաբօ-
ւեսին վարշութեան հակառակ էր, բայց իր կարծիքները փո-
խելով պաշտօն առաւ և 1870 յունիս 12 ին Ուոշենկթըն
գեսպան զըլուեցաւ ուր քիչ ատենէն անձնառաջնութեամբ
դնաց :

տալական թերակղզւոյն հիւսիւսային մէկ փոքր տէրութեան մէջ ոչ միայն իր հայրենակիցներուն այս գլխութեան ձաշակը տուաւ, այլ նաև անոր փրկարար վարդապետութիւնները գործադրեց այնպիսի կերպով որ Սարտենիա հարսաւացաւ և զօրացաւ :

Գալուր կոմին չնորհիւ երկաթուղիք երկրին ամեն կողմը կը ծածկէին և գետերուն միանալով կ'օղնէին երկրադործներուն, բերքերը բազմապատկերու և կը դիւրացնէին անոնց փոխադրութիւնը : Վաճառականութիւնն՝ աւելցրէր տուրքերէ աղատ՝ կուտար ժողովրդեան ինչ որ նա նորվարայի պատերազմական դաշտին վրայ կորուած էր : Տէրութեան հասոյթն աւծակէն աւելի էր :

Թէ որ Սիւլլի (1) Գաղղիոյ Հենրիկոս Դ. թագաւորին ելեւմտից համբաւաւոր պաշտօնեան Գալուրի ժամանակն ապրէր, անտարակոյս տընտեսագէտ պաշտօնէին վրայ պիտի նախանձէր : Եւ սակայն Ալւլլի պաշտօնեայ եղած ատեն Գալուրիոյ պարտքը երեք հարիւր միլիոնի կ'ենէր և պաշտօնէութիւնը թողած ու մեռած ժամանակի իր իմաստուն տնտեսութեամբ 42 միլիոն աւելցրող հասոյթ կը ձգէր :

Գալուրի վերանորոգութիւններն ու ելմտական բարեկարգութիւնքը պատուանդան մ'եղան իրեն բարձրանալու յամու գահերիցութեան պաշտօնէից :

(1) Սարումիլէն ուղ Պէթիւն գուքս Սիւլլի հաշակառու պաշտօնեայ մ'էր : Սեռաւ 1641 գեկամելքը 21 ին : Այսօրն ու արօտը կըսէր Գաղղիոյ երկու սախքն Են ու :

Սնհամաձայնութիւն մը որ բաւական ատենէ կ'վեր Քավուրի և ա՛Յծէյլիօ մարքողին մէջ կը տիրէր և որուն պատճառն առաջնոյն ստացած ժողովրդականութիւնն ու այն բարսցական յաղթանակներն էին որ խորհրդարանին մէջ ունեցաւ, ստիպեց զբավուր պաշտօնէ հրաժարելու 1852 ին: Սակայն պաշտօնարանն ալ իր հաստատուն նեցուկը կորսնցունելով ունեցաւ այն բախտը որուն ենթակայ է սահմանադրական տէրութեան մը մէջ ժողովրդականութենէ զուրկ դահլիճ մը :

Այն պատճառը որ ա՛Յծէյլիօի դահլիճը լուծեց զբավուր պաշտօնի բերաւ և առաջին պաշտօնէի բարձր մեծադործութեան վարձատրութիւնն եղաւ :

ԳԼՈՒԽ Դ.

ԲԱՎՈՒԻՐԻ ՅԱՏԱԿԱԴԻՄՅԱ

Բնութեամբ մորդիկ չար են անձնամոլ և որսիական, իւրանչչւր ոք ի՛ուզէ ինք մինակ լսու վիճակ մ'ունենայ, և ուրիշն սիրալն օգուտ քաղէ : Աս սկզբունքը որ քիչ բացաւութեամբ մարդոց գործերուն առաջնորդն է գծրախտաբար ազգաց ընթացքին ալ կանոնն է :

Երկու դրացի տէրութիւնք միշտ իւրառու նախանձու եղած են և պատերազմներն ընդհանրապէս սահմանակից ազգաց յարաբերութիւններէն կը ծագին :

Մարդ մը իր խելքին իր մոտաւորական զօրութեան բոլոր միջոցներն ՚ի գործ կը դնէ զ՚ինք միջեւ անգամ ՚ի վնաս այլոց հարստացնելու և իր շահերը գոհացնելու համար : Ազգ մը նմանապէս իր բոլոր ուժը հարստութիւնն ու հանձարը կը գործածէ ուրիշ ազգի մը երկրին աիրելու կամ զ՚այն ճնշելու համար :

Քաղաքակրթութիւնը թէ անհատական և թէ ազգային կրքերը չ՚է կրցած անհետ ընել : Բայց զ՚անոնք մեղմած կամ լաւ ևս անոնց օժանդակ մ՚եղած է գաղտնի , առերեւոյթն բարի , իսկ նըսպատակաւ ամենաչար միջոցներով գործելու :

Մարդկութեան աս դառն ճակատագրին զ՚որ ստոյիկարար կ՚ընդունին շատեր և որմէ փառօք կ՚ազատին հանձարներ , աս տխուր ճակատագրին ենթակայ եղած էր իտալիա :

Քավուր կոմը մեծ քաջալերութեամբ գործի եկած և իր հայրենիքն աս վիճակին ազատել առաջադրած էր :

Մարդիկ մեծ կը կոչեն այն քաղաքագէտները որ պարագաներէն օգուտ կը քաղեն և զ՚անոնք իրենց տէրութեան շահերուն կը ծառայեցնեն : Մազարէն , Ռիզլիէս , Փիթ , Մեթէրնիք , Թալէրան և բոլոր նշանաւոր քաղաքագէտներուն յաջողութեան գաղտնիքն այս էր : Բայց Քավուր կոմն անոնցմէ կը տարբերէր վասն զի գործես միջեւ անգամ իր քաղաքականութեանն հակառակ գէպերն ուզածին պէս կը կարգադրէր :

Որպէս զի խօսքերնիս մութ չ՚լյնայ բացառենք ըստածնիս : Քաղաքագէտներն ընդհանրապէս իրենց նպատակ մը ուրանալ թէ աս քաղաքագէտը ապագայն այնչափ աղէկ տեսած , իր հաջիւներն այնքան ճիշդ ըրած է , որ կրնայ ըստել թէ գէպերն ըստ քմաց սկամատած է :

յատակագիծը չ՚են պատրաստեր , այլ ամեն բան գէպերուն յաջող դարձուածքէն կ՚սպասեն : Այնպէս որ եթէ բախտը չ՚օդնէ չ՚են կրնար տեսնել իրենց գաղափարաց կատարումը : Ստուգիւ իրենց քաղաքականութիւնն յառաջ տանելու համար աս կամ այն դաշնակցութիւնը կը կազմեն , բայց աս դաշնակցութիւնները պատրաստելու միջոցներուն վրայ բնաւ կամ խիստ քիչ խորհած են . առիթը եկած է և գործի մտած են :

Ազգի մը թշնամութիւնն ուրիշ ազգի մը գէմ գրդուել , իր շահերն ուրիշին շահերուն մէջ որոնել և հետևաբար իր գատին ուրիշն օժանդակ ընել այնչափ սովորական են որ չ՚են կրնար բարձր տաղանդի մը գործ համարութիլ : Բայց երբ հաշուի դնենք այն հազար ու մէկ դժուարութիւնները զ՚որ նախանձ ու խորամանկութիւն կը յարուցանեն տկար տէրութեան մը գէմ և որոց մէջն պաշտօնեայ մը կը հասցնէ իր տէրութիւնը հոն ուր որ կը փափաքի , այն ժամանակ ակամայ կը զարմանանք :

Ով որ ուրիշ հին քաղաքագէտներուն ընթացքը գիտած է հեռատեսութենէ աւելի նրբամտութիւն մը կը նշմարէ որ վեհապետի մը մահուան , գրացի երկրի մը խորվայոյզ վիճակին , պաշտօնէից փոփոխութեան և միջեւ անգամ չնջին գէպքի մը մէջ շահ մը տեսած և ըստ այնմ գործած է : Իսկ եթէ մարդ Քավուրի կենաց վրայ ակնարկ մը նետէ չ՚կրնար ուրանալ թէ աս քաղաքագէտը ապագայն այնչափ աղէկ տեսած , իր հաջիւներն այնքան ճիշդ ըրած է , որ կրնայ ըստել թէ գէպերն ըստ քմաց սկամատած է :

Փավուրի յատակադիմը Սարտենիոյ ներքին գիճակը բարւռքելէ ետքը՝ զօրաւոր դաշնակից մը դտնելով իտալիոյ մրութիւնը գլուխ հանել էր : Ասոր համար ամեն բան չ'պիտի խնայեր և ամեն միջոց պիտի ընտրեր :

Մէկ կողմէն Սարտենիոյ բանակը կը զօրացնէր, միւս կողմանէ տէրութեան մուտքը շատցնել կ'աշխատէր վանուց ինչքերն առնելով :

Վանական միարանութիւններն անշուշտ գեղեցիկ հաստատութիւններ են եթէ հասարակաց բարւոյն ծառայեն : Պզտիկ հանրապետութիւններ են ուր եսականութիւնն անծանոթէ : Վանականաց մէջ ամեն բան հաւասար է, միարան կ'ազօթեն, միարան կ'ուտեն, աղքատին կ'օգնեն, հիւանդը կը դարմանեն, յոդնած ձամիրորդը կը հէւրընկալեն :

Բայց իտալիոյ մէջ անօգուտ վանքեր կային որոց մէջ կարծես միջին դարու ոգին ապաստանած էր : Աս կրօնական միարանութիւնները ընդարձակ կալուածներ ունին որ բարեկաշտ ժողովութեան լումային միջոցաւ շատցուցեր էին և անոնց հասոյթները յօգուտ ժողովրդեան չ'էին դորձած էր, այլ ընդհակառակն կրօնամիջութեան միջրունքով ներշնչեալ ընկերութեան վրայ կը ծանրաւնային : Քավուր 1852 նոյեմբեր 28 ին ուրէնք մը ներկայացուց Սարտենիական խորհրդարանին օրէնք մը որ մեծ իմաստութեամբ խմբագրուած էր :

Ըստ այս օրինաց բոլոր այն միարանութիւնը՝ որք բարեգործութիւնն ու ուսման տարածումն էրնենց կանոն չունինին, կը չնջուէին : Անօգուտ

հաստատութիւնը կը վերնային, Տէրութիւնը՝ ց'կեանս թոշակ պիտի տար իր հաստոցում եւ կեղեցականաց :

Ինչպէս կարելի է մակարերէլ Հռոմ բարկացաւ այս օրինաց գէմ, բայց իր դժգոհութիւնն առանց հետեանքի կը մնար դարուս ոգւոյն և այն պիսի ժողովրդեան մը զգացմանց առջեւ որ իր դարաւոր թմրութենէն կը զարթնուր .

ԳԼՈՒԽ Ե.

ՀԵՌԱՑԵՍՈՒԹԻՒՆ ՔԱՎՈՒՐԻ

Քավուրի յատակադին առաջին մասը, ինչպէս որ տեսանք, զըւիս ելած էր, կը մնար անոր երկրորդ մասը դործազրել :

Կոմի Քավուր նպատակի մը հասնելու առաջադրութիւնն ընելէ եաք, ետ քաշուող մարդ չ'էր :

Զ'Արտենիա նիւթապէս զօրացնելու աշխատած ատեն, չ'էր զանց ըներ նաեւ զ'այն բարոյալէս պատկառելի ընելու : Հասարակաց կըրթութիւնը՝ իտալիոյ միւս մասերուն նկատմամբ Փիէմօնթի մէջ աւելի յառաջ դացած էր : Երկրին սահմանադրական արտօնութիւնները, մամլոյ և կրօնից ազատութիւնը նիւթական առաւելութեանց հետ միացած՝ ուստամական իտալացոց հրաւէր կը կարդային Սարտենիա դիմելու : Քավուր ազատականաց ընկերութեան մէջ գտնուելով սննոնց անխոհեմ եռանդէն կը վախճառ՝ բայց

ազդային զգացումը վառելու համար և ոչ մէկուն օգնութիւնը կը մերժէր : Եւ որովհետեւ զ'անոնք մօտէն կը ճանչնար , կարող էր 'ի հարկին զ'իրենք ըստ ամենայնի զսպել :

1853-1854 ին իրերն աս վիճակին մէջն էին , մինչդեռ Եւրոպա մեծ պատերազմի մը հանդիս սատես կ'ըլլար : Արեւելքէն թնդանօթի ձայներ կուգային և պատերազմող կամ չէզոք ամեն տէս բութիւն մոտատանջութեամբ զ'անոնք կը լսէին :

Հարկ չ'է պատմել Գրըմի պատերազմին պատճառները՝ որ երկու արեւեմուեան տէրութիւնները զ'Անդզիա և զ'Գաղղիա Բ . Դրան հետ միացած Ռուսիոյ դէմ հաներ էին :

Մեր նիւթէն դուրս է բացատրել այն շահը՝ որ պատերազմող տէրութիւնք՝ աս պատերազմէն կ'սպասէին : Ամեն մարդ գիտէ թէ Տաճկաստան՝ այն ատեն իր սահմանները կը պաշտպանէր ընդուէմ Ռուսիոյ որ հին քաղաքականութեան մը հետեւելով Եւրոպական Տաճկաստանի վրայ յարձակած էր : Գաղղիոյ և Անդզիոյ տէրութիւններն ալ իրենց Արեւելքի մէջ ունեցած շահերուն համար Բ . Դրան դաշնակից եղած էին :

Աս կարծ բացատրութենէն կը տեսնուի որ առերեւոյթն Սարտենիա՝ պատճառ մը չ'ունէր աս պատերազմին մէջ մտնելու : Իր երկիրը պատերազմի թատրէն ինչպէս նաեւ Ռուսիային ու Տաճկաստանէն շատ հեռու էր և զօրութիւնն ալ շատ տկար էր , որպէս զի միոյն կամ միւսոյն օգոնէ : Դարձեալ իրեւեւ երկրորդական տէրութիւն մը ձայն չ'էր կրնար ունենալ այնպիսի խնդրոյ մը մէջ , որ իրեն վերաբերեալ բան մը չ'էր :

Բոլոր աս նկատումները՝ մեծ զարմանքի մէջ ձգեցին զ'Եւրոպա և զ'աշխարհ համօրէն երր կոմո Քավուր յ'անուն Ալպեայց շղթային մէջ պարփակեալ պղուկի տէրութեան՝ պատերազմ հրատարակց ընդդէմ Ռուսիոյ :

Բայց Քավուրի մեծութիւնը սովորական մը առածութիւններ չ'ունենալու մէջ կը կայանար : Աս քաղաքականութեան նշանակութիւնը ինքը միայն գիտէր : Երբ Սարտենիոյ խորհրդարանին մէջ անոր դէմ դժգոհութիւն յայտնեցին , 'ի գիմաց վարչութեան հետեւեալ անկեղծ ու համարձակ յայտարարութիւնն ըրաւ :

« Պատերազմը՝ Եւրոպայի և հետեւեար Ա- տալիոյ նոր կազմակերպութիւն առատար հա- րուն մէջ քայլ մ'է . պէտք է ու Փիէմօնթի- վութայ և յառաջ քան զ'Աստորիա տէցնե- թեանց (այսինքն Անդզիոյ ու Գաղղիոյ) նադաս- տամատոյց գտնուի . աս պատերազմը զայն Եւ- րոպական միարանութեան մէջ կը մտցնէ , զ'Ի- տալիա Եւրոպայի թնդանօթաց կրակով պիտի մկրտէ և անոր իրաւունք պիտի տայ մասնա- կից ըլլալու այն բանակցութեանց որք պատե- րազմին ետեւէն պիտի գան » : — Քավուր՝ զ'ե- րեսփոխաններն համոզելու համար ասկէց վար- պետ խօսք մը չ'էր կրնար ընել :

Աս խօսքերուն մէջ կ'երեւան կոմսին ներքին խորհրդները և իր ընթացքին ամենապարզ բացատրութիւնը : Ճշմարտութիւնը՝ ճարտար մարդոց բերնին մէջ շատ անդամ իրականութիւնը կը ծածկէ այնչափ , որչափ որ ստութիւն մը , դարձուածով արտասանեալ խօսք մը չ'էր կրնար ընել

Սարտենիոյ խորհրդարանին մէջ, ամեն մարդ հասկցաւ թէ Քավուր ինչ ըսել կ'ուզէ, թէ նախ զ'սպասէր որ Աւատրիքա մեծ պատերազմին մասնակից ըլլայ և Եւրոպական դործոյ խառնակութեան մէջ Սարտենիա կարենայ իտալիոյ միութիւնը կազմել և յետոյ տեսնելով որ իր հաշիւները ճիշտ չելան, դաշնակից կ'ըլլար մեծ տէրութեանց որով անոնց երախտագիտութեանն իրաւունք կ'ունենար և անոնց բանակցութիւններուն կը մասնակցէր : Վերջապէս Սարտենիոյ մէջ ամեն մարդ հստակած թէ Քավուրի պատերազմը աւելի Աւատրիոյ գէմ էր քան թէ Ուուսիոյ, բայց Աւատրիա աս յայտարարութեան կարեւորութիւն չտուաւ և կամ անոր իմաստը չըմբռնեց :

Փիէմնթի արեւելեան պատերազմին մասնակից եղած ժամանակ՝ դաշնակիցք՝ մեծ առաւելութիւններ ստացած էին, գետեւաքար իրենց համար պատերազմին յաջող ելքը տարակուսելի չըրւ Քավուր՝ ճիշտ այն տան արժան դատեց ինքել դաշնակցութեան գիրը այսինքն 1853 յունվար 26 ին : 150,000 Սարտենիացիք Գըրըմ զրկուեցան յաջողակ զօրապետի մը Լամարմօրայի առաջնորդութեամբ և մեծ քաջութիւն ցուցուցին Թրաքթիրի և Զեռնայայի պատերազմի դաշտերուն մէջ, Յըրուցին աշխարհի թէ իրենց երակներուն մէջ հստովմէ ական արիւն կայ և կտտարելապէս պատասխանեցին իրենց հայրենեաց և Քավուրի յոյսերուն :

ԳԼՈՒԽ Զ .

ՔԱՎՈՒՐԻ Ի ԴԵՍՊԱՆԱԺՈՂՈՎ ՓԱՐԻԶՈՒ

ինչ որ Քավուր կ'ակնկալէր Ախովին կատարուեցաւ :

Երբ Որուսիու դաշնակից տէրութեանց առաջարկած խաղաղութեան պայմանները յանձն առաւ և մերջնական դաշնաղութիւն մը ընելու համար պատերազմով տէրութիւնք որոշեցին 'ի Փարիզ դեսպանաժողով մ'ընել, Սարտենիա ալ իբրեւ պատերազմով տէրութեանց մին' հրաւէր ստացաւ, ինչպէս իր իրաւունքն էր, անոր մասնակից ըլլալու :

Մտածելու է անգամ մը որ երկրորդական տէրութեանց մէջ միմիայն Սարտենիա մեծ տէրութեանց խորհրդակցութիւններուն մասնակից պիտի ըլլար, և աս փառաւոր պատիւը՝ այն պաշտօնէին գործոց արդիւնք էր, որուն քաղաքականութիւնը՝ ոչ միայն Սարտենիոյ այլ Եւրոպայի մէջ իբրեւ ջերմ երեւակայութեան մը գործը կը նկատէին :

Դեսպանաժողովին մէջ իբր ներկայացուցիչ անձնիւր տէրութիւն իր ճարափիկ քաղաքագէտը զրկած էր : Քաղլիոյ կողմէն Վալէվլիքի կամուք քաղաքագիտաց աս խորհրդոյն ըստ սովորութեան պիտի նախագահէր, որովհետեւ այն տէրութեան արտօքին գործոց պաշտօնեան էր որուն մայրաքաղաքին մէջ ժողովը կը գումարուէր : Պուրքնէ սեպուհը որ Քաղլիոյ դեսպան էր 'ի Վիէնա, նոյն տէրութեան երկրորդ ներկայացուցիչ ընտէրուած էր : ԶԱՆԳՂԻՄ կը ներկայացնէին կումա

Գլարքնաբն (1) և լորտ Քառւլի դեսպան նոյն տէ-
րութեան ՚ի Փարիզ։ Աւստրիա զրկած էր իր
արտաքին գործոց պաշտօնեայն Պուօլ Շաւէնը-
թայն կոմոր (2) և Հուանէր սեպուհը որ Թիւ-
լլրի արքունեաց քով Աւստրիոյ դեսպան էր։
Տաճկաստանի ներկայացուցիչներն էին Ալլի
փաշա և Մէհէմէտ Ճէմիլ փաշա (այն ատեն
պէյ) և Ռուսիոյ համար կուգային կոմս Օրլօֆ,
բանակի օգնական կայսեր Ռուսաց և սեպուհ
Պունով որ այն ատեն Գերմանական դաշնակ-
ցութեան քով Ռուսիոյ լիազօր պաշտօնեան էր։
Բրուսիա՝ պատերազմի ինչպէս անկէց առաջ տե-
ղի տնեցած բանակցութեանց մէջ բոլորովին ան-
տարբեր դիրք մը բռնած լինելով դեսպանաժողով
ներկայանալու հրատէր ստացած չէր, բայց վեր-
ջէն յանձն առնելով դեսպանաժողովոյն որոշում-
ները նաև Գերմանական դաշնակցութեան ընդու-
նելտալ, ժողովոյն մասնակից եղած և իր իր
կողմէն երեսփոխան՝ զրկած էր զսպարոնայս Հած-
ֆէլտ և Մանթայֆէլ։ Սարտենիոյ կողմէն նախ
ընտրուած էր ծերակուտի անդամ ո՞՛Շէյլիոյ
մարքիզը, բայց երբ Բրուսիոյ ներկայացուցիչնե-
րը դեսպանաժողովոյ նիստերուն գտնուիլ սկսան,
Քավուր կոմսն անձամբ Փարիզ գնաց իր տէրու-
թիւնը ներկայացնելու, օգնութեամբ Վիլլամա-
րինա մարքիզին որ Թիւլլրի արքունեաց քով
Փիէմոնթէլ դեսպան էր։

(1) Անցեալ տարի թանչի հիւանդութենէն մեռաւ։ Մէհ-
կամբաւ ունէր։

(2) Ս. յու անձին համար կը տէին թէ Մէթթէնիքի խոր-
էքուոց կը հետեւէր։

Խւրաքանչիւր ներկայացուցիչ ոչ միայն իր
հանձարին այլ կինդ վեց հարիւր հազար սուխնի
կրթնած ՚ի ժողով կուգար ։ իսկ Քավուրի միակ
նեցուկներն էին իր փառաւոր անցեալը, Սարտե-
նիոյ և համօրէն աշխարհի իր վրայ ունեցած հա-
մարումը և որ աւելին է իր տարօրինակ տաղանդը։

Դեսպանաժողովով գումարման ատեն Նաբոլէ-
օն Գ. ի փառքն իր զենիթն էր հասած, նա կը
յուսար բոլորովին պատուել 1818 ի դաշնադրու-
թիւնները որ Գաղղիոյ համար նուաստացուցիչ
էին և զերեսփախան տէրութեանց իր մայրաքա-
զաքը գումարելով կը մասցնէր ան փայլը որ Վի-
էննայի արքայածողովոյն տուած էին աս վերջին
ժողովին հանդիսաւոր նիստերն ու անոր որոշած
համազգային կարգադրութիւնները։

1818 ին ՚ի Վիէննա գումարեալ ժողովներուն
Աւստրիոյ պաշտօնեան Մէթթէրնիք կը նախա-
գահէր։ 1856 ի գերազանաժողովին նախագահու-
թիւնն ալ Նաբոլէօն Գ. ի պաշտօնեան կ'ընէր։

Դեսպանաժողովին գումարման գլխաւոր պատ-
ճառը և անոր խորհրդակցութեանց գլխաւոր
նիւթն ամեն մարդ գիտէ։ Ժողովը՝ միարան հա-
ւանութեամբ կնքեց այն դաշնադրութիւնը, որ
Եւրոպական հաւասարակուութեան մեծ սկզբուն-
քը կը ներշնչէր և որով Եւրոպա կ'երաշխաւորէր
Օսմանեան տէրութեան ամբողջութիւնը։ Բաց
ասկէ որ մեր նիւթէն դուրս է, ժողովն՝ իր ու-
շադրութիւնն ուրիշ խնդրոց ալ ընծայեց, որք
Եւրոպայի մէջ յուզման առիթ կրնային ըլլալ։

Ուստի Քավուր պատշաճ դատեց խոսլիոյ
խնդիրը մէջ բերել։ Ինչպէս աս գործին երկ-

բորդ գլխուն մէջ ցուցուցինք իտալիոյ և Սարտենիոյ շարժումները 1849 ին ապարդիւն մնացած էին : Աւստրիա Սարտենիոյ տէրութեան յաղթէր էր, Գաղղիա.ալ Հռոմի հասարակապետականաց . և աս թուականէն 'ի վեր Աւստրիա իւր զօրքերն ապահովութեան հումար Սարտենիոյ սահմանակից դքսութեանց մէջ կը պահէր , և Գաղղիա ալ իր գնդերը Հռոմին չէր հանէր :

Քավուր 1856 մարտ 27 ին ծանուցագիր մը ուղղելով առ կոմս Վալէվաքի իտալիոյ աս ցաւալի վիճակը կը նկարագրէր , անոր վրայ գեսպանափողյն ուշադրութիւնը կը հրաւիրէր , կը ցուցնէր այն շփոթութիւնն ու խառնակութիւնները որ Հռոմի գաւառներուն մէջ Աւստրիոյ ու Գաղղիոյ զօրքերուն մնալին յառաջ պիտի գային , և կը բացատրէր ասոնց Սարտենիոյ ըրած կասար . Գալւարի աս անակնկալ ընթացքը հայրենասէր քաղաքագէտի մը եռանդէ՞ն յառաջ եկած էր թէ փորձառու պաշտօնէի մը խորին խորհրդոց պըտուղն էր : Ասանկ ինդիր մը պաշտօնական կերպով յուղելէ յառաջ հաւանութիւնն առաջ էր կամ համոզած էր այն տէրութիւնները որոց իտալիոյ վրայ ունեցած համակրութեան վստահ էր : Աս հարցումներուն կրնանք գրական պատասխան մը տալ երբ գիտենք այն ընդունելութիւնը որ Գալւուրի ծանուցագրին ըրին Գաղղիոյ և Անդղիոյ ներկայացուցիչը :

Կոմս Վալէվաքի 'ի պատասխանի Գալւուրի պաշտօնագրին ապրիլ 8 ի (1856) նիստին մէջ , գեսպանափողովյն խորհրդակցութեանց յանձնեց Գալւուր կոմսին ծանուցագրիրը յայտնեց թէ Սար-

տենիոյ գանգատն իրաւացի էր և ըստ թէ Գաղղիա կը բաղձայ որ Աւստրիոյ հետ համաձայնելով Հռոմին իր զօրքերը քաշէ : Արդարացրուց նաեւ Գաղղիոյ կաւալարութեան իտալիոյ մէջ ըրած միջամտութիւնը , ըսելով թէ յեղափոխութենէ վախնալով՝ Հռոմի արքունիքը պաշտպանելու հարկին մէջ գտնուած էր :

Յետոյ խօսքը Անդղիոյ պատգամաւոր լորտ Քլարէնտըն առնելով ցաւ յայտնեց , յանուն իր տէրութեան , իտալիոյ վիճակին վրայ , որ հակառակ էր հանրական հաւասարակշռութեան և ըսպառնալից Եւրոպական անդորրութեան համար : Որովհետեւ ըստ , գեսպանաժողովը խաղաղութեան նոր գարագլուխ մը բանալ կ'ուղէ , իր պարտքն է ցուցնել թէ ինչ միջոցներով կարելի է անոր տեւականութիւնն ապահովել : Ողջամիտ քաղաքականութիւն մը նախ ժողովրդոց արգարացի գանդատները գոհ ընելու ու հպատակաց պէտքերուն և քաղաքակրթութեան յառաջդիմութեան հակառակող վարչական ձեւ մը փոխելու վրայ կը կայանայր : Աս յառաջարանն ընելէ վերջը աղնուական լորտը կ'եղակացնէր թէ Հռոմ բարեկարգութիւններ ընելու է , որպէս զի յեղափոխականաց դժգոհութեան տեղի չ'մնայ և կարելի ըլլայ Աւստրիոյ իր զօրքերը ետ կանչել : Գալով Նախօլիի , Վիեթօրիա թագուհւոյն ներկայացուցիչը կ'ըսէր թէ աս տէրութեան ընթացքը պախարակելի է , որովհետեւ բռնութիւն և անարդարութիւն առաջնորդ առած ժողովրդական յուղումը կը սնուցանէր :

Աս յայտարարութիւնները , որոնք Աւստրիոյ դէմ

առարկութիւններ կը պարունակէին, ստիպեցին նոյն տէրութեան պատգաւոր Պուօլ Շաւէնչմթայն կոմաշ, պատասխան տալու : Աւստրիացի քաղաքագէտը ըսաւ թէ սաստկապէս կը մերժէ և չ'ընդունիր խնդիրը քննել: Այն ատեն Քավուր ըսաւ թէ Հոռվիթ գաւառները Աւստրիացիք չ'է թէ առժամանակեայ կերպով, այլ շատ ատենի համար զօրքով բռներ ու կեցեր են, « Եօթը տարիէ ՚ի վեր և աս վիճակը կը շարունակէ և վաշ կամ անագան ողագործու ալ յոյս չ'երեւար » : Դարձեալ յաւելցուց թէ աւստրիական զօրքերուն Բարմայի ու Մօտէնայի դքսութեանց մէջ մնալը Սարտենիոյ համար ճշմարիտ վտանգ մ'էր :

Աւստրիոյ երկրորդ ներկայացուցիչ Հուպնէր սեպուհը՝ կոմս Քավուրի փաստերը ջրելով, կը զարմանամու ըսաւ, որ խնդիրն իտալիոյ մէջ օտար տէրութեանց ըրած միջամտութեան վրայ է և սակայն Գաղղիա ալ Հուոմ զօրք ունի և Սարտենիա Մօնաքօյի իշխանութիւնը զօրօք բռնած է և ոչ ոք անոնց միջամտութեան վրայ կը խօսի :

« Մօնաքօյի իշխանութեան գրաւումը պատասխանեց Քավուր, աննշան բան մ'է և առժամանակեայ հանգամանք մ'ունի, իսկ գաղղիացոց Հուոմ մնալը Փիէմօնթէյի վլաստակար չ'է, որովհետեւ Հուոմ Գաղղիոյ սահմաններէն հեռու է և չ'նմանիր այն բերդերուն որ Սարտենիոյ սահմաններուն մօտ Աւստրիա բռնած է » :

Ինչպէս կ'երեւայ աս վիճաբանութենէն, իտասիոյ խնդիրը Քավուր կոմսին չնորհիւ օրուան կարգն անցած էր. թէեւ գեսպանաժողովն աս մասին որոշում մը չ'ըրաւ, բայց գոնէ ճանչցաւ

որ բոլոր տէրութեանց շահերն աս խնդրոյն լուծածումը կը պահանջեն: Ասիկա Քավուրի համար քաղաքագիտական յաղթանակ մ'էր: Արդ գեսպանաժողովոյն լուծման ատեն և իտալիա դառնալէ յառաջ Անգղիոյ և Գաղղիոյ յիշտակագիր մ'ուղղած էր որով կը յայտներ թէ դժուարին է Վիքիթօր իմանուէլ թագաւորին՝ դիմագրն լայն յեղափոխական կիրքերուն զ'որ իտալական թերակղզւոյն տիրով տէրութեանց գէշ վարչութիւնը կը գրգռէր: Ցիշտակագիրը հետեւեալ ազգու պարբերութիւնը կը պարունակէր « Ներամէն՝ յեղափոխականաց գործունէութեամբ վրաց գոված, գուրսէն՝ բուռն զալողական միջոցներէն և օտարաց զօրքով իտալիոյ զանազան մասերը բռնելին գրգռուած, Փիէմօնթէ՝ կրնայ ժամանակին բռնադատուիլ անանկ ծայրայեղ միջոցներ ճեռք առնելու որոնց հետեւանքը գուշակել անկարելի է » :

Քավուր՝ դեսպանաժողովին մէջ սա մինակ շահած էր որ իտալական խնդիրը եւրոպական խնդրոց կարգը մտած էր. Գաղղիա և Անգղիա Փիէմօնթէի և իր բաղձանքներուն նպաստաւոր երեւցած էին աս քաղաքագիտաց ժողովին մէջ:

Երբ Քավուր Փիէմօնթէ դարձաւ այս էր իր պաշտօնին վրայ խորհրդարանին տուած բացատրութիւնը: Զարկ չ'է ըսել թէ իր խօսքերն ինչ ցնծութեամբ ընդունուեցան և իր ժողովրդականութիւնը որ աստիճան մեծցաւ: « Քավուրի կամաց կ'ըսէ, Տօպան, անպատմելի ուրախութիւն գաղաճառեցին բոլոր թերակղզւոյն (իտա-

Դիոյ) մէջ » : « Այսպէս Եւրոպա՝ Խոտալիոյ դատը
» լած էր, զ' չոռմ և զ' նարօի պախարակած և
» զ' Աւստրիա դատապարտած » :

ԳԼՈՒԽ Է.

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆԻ ՊԱՏԵՐԱՋՄԻՆ

Քավուրի խօսած լեզուէն կ'երեւար որ առ
քաղաքադէտն իր մոքին մէջ Աւստրիոյ դէմ պա-
տերազմ որոշած էր . կը մնար գաշնակից մը գըտ-
նել, ըստ որում իրեն պէս նրամիտ քաղաքադէտ
մը քաջ գիտէր որ Խոտալիա մինակ չլրնար վերա-
կանգնիլ և չէր ուզէր որ 1848 ին աղէտը նորէն
դփէմօնթէ հարուածէ :

Բնական էր որ Գաղղիա և Անդղիա Փիէմօնթէ
վրայ համակրութիւն ունենային : Գաղղիա՝
Ավստրիա տկարացունել կուզէր իսկ Անդղիա
Ավստրիոյ մէծ աղդեցութիւնը բնաջինջ ընելով
գողցես Ա. Դաշնակցութիւնը հալածել կը բարձ-
ձար : Բայց Փիէմօնթի համար Գաղղիոյ օգնու-
թիւնն աւելի աղդեցիկ էր, որովհետեւ իրեն դը-
րացի էր :

Երբ դեսպանաժողովէն քիչ վերջը Նաբօշն գ.
Բլօմպիէրի բաղնիքները կը դտնուէր, կոմ Քա-
վուր հոն գնաց, ներկայացաւ իրեն և ծառա-
զարդ ուղիներու մէջ շատ մը խօսակցութիւններ
ունեցաւ այն վեհապետին հետ որ այն ատեն կայր
բախտին ամենէն սիրելի տարփաւորն էր :

Ի՞նչ խօսքեր անցան աս երկու մէծ անձանց
մէջ, ոչ ոք գիտէ : Խօսակցութիւնը՝ ոքք թուշուն-
ներէն զատ վկայ չունէին և զոր և ոչ մէկ ան-
խորհրդապահ կրնար պատմութեան էջերուն հա-
ղորդել, եթէ ոչ այն պաշտօնեան որ իր գաղա-
նիքը հետ տարած յաւիտենականութեան սեմոց
վրայ կը հանգչի և այն կայտքը՝ որ փառաւոր գա-
հէ մը զրկուած Զիզլըհըրստի առանձնութեան մէջ
իր փառաւոր անցելցն վրայ կը մտածէ :

Սակայն երբ ակնարկ մը նետենք այն դէպքե-
րուն վրայ որ Բլօմպիէրի տեսակցութենէն վերջը
տեղի ունեցան և կայծակի արագութեամբ իրա-
րու յաջորդեցին, կրնանք մակաբերել թէ Քա-
վուր կոմն իր մտաց բոլոր զօրութիւնն ի դործ-
դրած է համոզելու համար գաղղիացի կեսարը, որ՝
քիչ մը կը վարանէր Սարտենիոյ օգնելու նախ,
այսպիսի ճեռնարկութեան մը դժուարութիւննե-
րուն համար, երկրորդ որովհետեւ կը վախնար
որ Սարտենիոյ յաղթանակաց պտուղը Ալպեան
լեռներէն անդին զօրաւոր տէրութեան մը կազ-
մութիւնը կըլլայ որ Գաղղիոյ շահուց մնասակար
էր : Զգիտացուէր թէ կայսրը այս աշ կը մտածէ՞ր
որ Խոտալիան միութիւնը օրինակ մը կըլլայ և
գերմանական միութիւնը ետեւէն կուգայ :

Ինչ որ ալ ըլլայ դիւրին է գուշակել որ Քա-
վուր հարօլէոն գր. ի հետ Խոտալիոյ միութեան
վրայ խօսած ըլլալու չէ այլ ուրիշ գաղափարով
մը զայն շացուցած է : Համար է իրեն թէ Գաղ-
ղիոյ փառքն ու աղդեցութիւնը կաւելնայ եթէ
աշխատի որ Ավստրիոյ զօրքերն Խոտալիայէն ել-
նեն, Լոմպարտիան ու Վենետիկը Սարտենիոյ մաս

ըլլան և Խոտալիոյ բոլոր տէրութիւնները Խոտալական դաշնակցութիւն մը կազմին որուն նախագահ էը անուամբ և եթ Պապը, կը լլայ բայց իրօք նոյն իսկ Գաղղիոյ կայսրը : Դարձեալ 'ի հատուցում այն զոհորութեանց որ Գաղղիա պիտի ընէր, կոմս Քավուր անշուշա խօստացած էր Սարտենիոյ երեկու գեղեցիկ գաւառները Նիսսան ու Սավօյան Գաղղիոյ թողորւլ :

Աս դաշնակցութեան իրը առաջին ցոյց քիչ առենէն (1859) Գաղղիոյ կայսերական գերդաստանէն իշխան Նարօլէոն՝ Վիքթօր-Լինանուէլ թագաւորին անդրանիկ աղջկան Գլօթիլտ իշխանուհուցն հետ կամուսնանար : Այն պատմաբանները որ Գաղղիոյ երկրորդ կայսրութեան մանրավիպները գրեցին, աս ամուսնութիւնը Գաղղիոյ կօժէնի կայսրուհուցն գործը կը համարին : Վասն զի, կըսեն, աս վեհապետուհին մեծ փափագ մը ունէր, Նարօլէոն Գ. ի գերդաստանը Եւրոպացի արքունի հին տուներուն խնամի տեսնել : Ասոր հակառակ, լուրջ պատմաբաններ կը անդեն թէ ամուսնութեան գաղափարը Քավուրի կը վերաբերի որ Սարտենիոյ Գաղղիոյ հետ ունեցած յարաբերութիւնները ընտանեկան կապերով ամրապնդել կը բաղձար :

Ամուսնութեան կատարմանէն վերջը Գաղղիոյ պաշտօնական Մօնիթէօր լրագիրը իր մարտ Յ թըւով կը գրէր թէ « կայսրը Սարտենիոյ թագաւորին խօստացեր էր պաշտօնանել զայն դուրսէն եկած յարձակման մը դէմ, ասկէց աւելի բան չէ խօստացած, բայց պէտք եղած ատեն իր խօստումը պիտի կատարէր » : Քավուրի լեզուն աւ

Հետզհետէ Աւստրիոյ նկատմամբ աւելի կծու ու գոռոզ կըլլար : Արդարև Աւստրիոյ դէմ պատերազմելու առիթն եկած էր : Ավստրիոյ այն ատենուան քաղաքականութեան վրայ Եւրկուց աշխարհաց տարեցոյց ։ անուն հրատարակութիւնն այսպէս կը խօսի « երեք տարիէ 'ի վեր Վիէննայի գուակլիճը անհամաձայն կը գտնուէր աէրութեանց « հետ այնպիսի խնդրոց նկատմամբ որոց ծանրութիւնն անժխտելի էր, անհամաձայն Գաղղիոյ և Շիռուսիոյ հետ արեւելեան Եւրոպայի շահուց նըւկատմամբ, Բրուսիոյ հետ գերմանական զործոց համար, Անգղիոյ հետ Դանուբի նաւարկութեան համար, վերջապէս բոլոր Եւրոպայի հետ անհամաձայն էր այն կարգադրութեանց համար որք իտալական թերակղզոյն և մասնաւորապէս « Լոմպարտիա-Վենետիկեան թագաւորութեան մէջ հարկաւոր և անհրաժեշտ էին » :

ԳԼՈՒԽ Ը.

ԱՌԱՋԻՆ ԱՐԱՐՈՒԱԾ ԻՑԱԼԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ

1859 տարւոյն միջները, տարեգլխուն գետապանաց ընդունելութիւն ըրած օրը Նարօլէոն Գ. ըստ սովորութեան Եւրոպական արքունեաց, օտար ներկայացուցիչներուն մէկ մէկ խօսք ուղղելով Աւստրիոյ դեսպանին քով եկաւ և ըստա,

«կը ցաւիմ որ Զեր կառավարութեան հետ իմ յարաբերութիւններս առաջուան պէս լաւ չ'են , բայց կ'աղաշեմ զ'Զեր , ըսէք կայսեր (Աւստրիոյ) թէ իմ անձնական զգացումներս անփոփոխ մնացած են :

Ասիկա տեսակ մը պատերազմի յայտարարութիւն էր , որուն մէկ օրինակը կը գտնենք Նարօքօն Ա. նոյն պատմութեան մէջ : Երբ Նարօքոն Գ. ի հօրեղբայրը՝ առաջին հիւպատոս էր , ընդունելութեան օր մը Անդղիոյ դեսպան լրտ Վիթվորթին այսպիսի բայց աւելի կծու յայտարարութիւն մը ըրաւ Ամիէնի դաշնադրութեան անդրծադրելի մնալուն համար :

Արդ 1859 ի սկիզբէն սկսեալ Գաղղիոյ ու Սարտենիոյ լրագիրները Աւստրիոյ դէմ հուր ու բոց կը ժայթքէին և Փիէմնթի պաշտօնադրերը վառողի հոտ կը բուրէին :

Պատերազմէն յառաջ ըստ սովորութեան Սարտենիոյ և Աւստրիոյ մէջ քաղաքագիտական վիճաբանութիւն մը սկսու , ուր Գալուր կոմսն իր համարձակութիւնն ու տաղանդը կը ցուցնէր և Պուօլ Շաւէնցիայն կոմսը իր նրբամտութիւնը , պաշտպանելով այնպիսի դատ մը , որ հասարակաց կարծիքին , այդ մեծ ու գերագոյն դատաւորին առջեւ կորուսած կ'երեւար :

Այս վիճաբանութիւնն որ պաշտօնադրաց միշտցաւ Կ'ըլլար , կը գտնենք Անդղիոյ և կապոյտ տետրակին այսինքն աս տէրութեան 1859 տարւոյն դիւնական թղթակցութեանց հաւաքածուին մէջ : Կ'ուղինք աս վիճաբանութեան վրայ ըստ կարելոյն համառօտ տեղեկութիւն մը տալ

ըստ որում այս վէճը կարծես Մեթէրնիքի քաղաքական սկզբանց վէճն էր ընդդէմ այն քաղաքականութեան , որուն Քավուր հեղինակն էր :

Հարկ չ'է ըսել որ Գավուր՝ իր պաշտօնադրերուն մէջ աղդայնութեանց իրաւունքը (1) մէջ կը բերէր և կը պնդէր թէ ազգեր , որ մի եւ նոյն լեզուն կը խօսին , իրաւունք ունին իրենց համասեռ վարութիւնը խնդրելու և կը հետեւցնէր թէ Սարտենիա իրեւէ իտալացի տէրութիւն , պարտաւոր է միւս իտալական տէրութեան հոգտանելու :

Պուօլ Շաւէնցիայն կոմսը կը յայտնէր թէ անկարելի է իրեն ըմբռնել իտալական գործոց մէջ Սարտենիոյ միջամտութիւնը : « Սարտենիա , կ'ըսէր , յ'անուն իտալիոյ խօսելու իրաւունք չ'ունի . իտալիա ուրիշ տէրեր ունի (այսինքն Թօսաքանայի , Փարմայի , Մօտենայի դուքսերն ու Նարոլիի թագաւորը) և միայն անոնք միահաղոյն կը ներկայացնեն զ'իտալիա :

Վերջապէս Սարտենիա՝ իր գաստերը իրաւունց ու արդարութեան (էքիթէ) վրայ կը հիմնէր . իսկ Աւստրիա իրեն փաստ առած էր գըրեալ իրաւունքը (տրուա-էքքի) :

Գրեալ իրաւունքն ուրիշ բան չ'է բայց եթէ դաշնադրութեանց զօրութիւնը : Երբ մէկը , տէրութիւն կամ անհատ՝ պայման մը կը դնէ ուրիշի մը հետ և այդ սրայմանաւ բան մը ընել կամ չ'ը-

(1) Աղքայնութեանց իրաւունքին վրայ բաւական խօսած և անոր գէշ հետեւութիւնները ցուցած ենք մէր Մէթէրնիքին դործին մէջ :

նել, տալ կամ առնել յանձն կ'առնէ, իրաւունք մը կուտայ ուրիշին ձեռք, պահանջելու ինչ որ գրով ընել խօստացած է: Բայց դաշինք մը զօրաւոր ըլլալու համար, հարկ է որ բնական արդարութեան, խոճի արդարութեան համաձայն ըլլայ. զոր օրինակ, ենթագրենք որ Պ. դաշինք մը կը դնէ Մ. ին հետ, որով Մ. յանձն կ'առնու Պ. ի գերին ըլլալ, եթէ Պ. իրեն որոշեալ գումար մը հատուցանէ, արդ՝ եթէ Պ. այդ գումարը տայ, իր պայմանը կատարած է, ըսել է որ իր կողմէն իրաւունք ունի պահանջելու որ Մ. իրեն գերի ըլլայ. բայց գերութիւնը բնական արդարութեան դէմ է, ի՞նչպէս կարելի է որ Պ. ի գրեալ իրաւունքը զօրաւոր իրաւունք մ'ըլլայ, քանի որ խոճի այսինքն անդիր իրաւանց դէմ է: Ենթադրելով որ այս պայմանագրութիւնը այնպիսի երկրի մը մէջ անցնի, ուր գերութիւնն արգիլուած չ'ըլլայ, դարձեալ հակառակ է անդիր իրաւանց: Այս էր Քավուր կոմին տրամաբանութիւնը, որով գրեալ իրաւունքը յըել կը կարծէր:

Իսկ Պուօլ-Շաւենցթայն կոմսը միշտ աս գրեալ իրաւունքը մէջ բերելով կըսէր թէ իտալիոյ կացութիւնը դաշնագրութեանց արդիւնքն է և անոնց զօրութեամբ իրենց գահը կը պահեն անոր վեհապետները թէ և իրենց ժողովուրդը զիրենք կառավարող վարչութիւնը փոխել ալ ուզէ: Վենետիկ գաւառոն՝ օրինակի համար, դաշնագրութեան մը համաձայն Աւստրիոյ ձեռքն անցած էր բայց անոր բնակիչները խտացաի էին և խտալական տէրութեան մը հետ միանալ կուզէին, ասիւ կա ըստ Պուօլ կոմին անիրու էր: Աս Քավարքա-

գէտը կը պնդէր թէ դաշնագրութեանց անվթար մնալը՝ համազդային յարաբերութիւններու միակ երաշմիքն էր ինչպէս որ անհատաց մէջ անցած պայմանագրութիւններու տրուած յարգանքը ընկերային կապերու հիմն են:

Խնդիրն անանկ կերպարանք մ'առած էր որ խաղաղութեամբ չէր կրնար կարգադրիլ և անանկ հանգոյց մը կազմէր որ սուրը մինակ կրնար լուծել: Ի զուր Ռուսիա և Անգլիա՝ Սարտենիոյ պահանջումները հաշտութեամբ գոհ ընելու համար դեսպանաժողով առաջարկեցին, 'ի զուր լորտ Քառուլի յանուն իւր տէրութեան (Անգլիոյ) ջանաց համոզել վիէննայի դաշլիմը որ վերջնական մէջ ջոցներու չդիմէ: Պատերազմը որոշուած էր:

Աւստրիա և Սարտենիա իրենց սահմանները մեծ զօրութիւններ գումարած էին և Գաղղիոս պատրաստած էր այն բանակը որ Սարտենիայի զօրաց աշակից պիտի ըլլար:

Կոմս Քավուր կը բաղձար որ Աւստրիա՝ նախայարձակ ըլլայ որպէս զի խաղաղութիւնը վրդովելու պատրաստած էր այն բանակը որ Սարտենիայի զօրաց աշակից պիտի ըլլար:

Աւստրիա մեծ շահ ունէր զինուորական գործողութիւնները շուտով կատարելու որպէս զի ըզ Թուրին, Սարտենիոյ մայքրազաքը, գրաւէ, առանց ժամանակ թողլց գաղղիական բանակին, յօդնութիւն հասնելու: Միւս կողմանէ իր քաղաքական շահը կը պահանջէր որ պատերազմի վերջնադիրը ինք չտայ: Աւստրիա աս գիտուար կացութեան մէջ նախամեծար սեպեց առանց սպասելու, թըշնամութիւններն սկսիլ: Բայց դժբախտարար իւր

տանակին հրամանատարներն անանի ծանրութեամբ ու վարանմամբ գործեցին որ Գաղղացիք ժամանակ ունեցան Ալպեան լեռներէն անցնիլ ու Շուրբին երթալու և անկէց հասնելու Լուսպարտիոյ գեղեցիկ դաշտերը որ պատերազմի թատրը կը ձեւացնէին :

Կոմս Քավուր որ իր գործակալներուն միջոցաւ կեդրոնական խտալիոյ մէջ, դուքսերուն իշխանութեան դէմ ժողովրդոց գծոցութիւնը կարծարծէր, յաջողեցաւ զանոնք, 'ի սկզբան պատերազմին, իրեն դաշնակից ընել: Թօսքանայի, Մոտենայի ու Փարմայի գուքսերը իրենց հպատակաց հանած յեղափոխութեան դէմ չկրնալով կենալ և նկատելով որ իրենց միակ նեցուկն Աւստրիա է, գահներնին թողուցին և աւստրիական բանակը դիմեցին: Այսպէս ըրաւ նաև Պուլյնի կառավարիչ կարդինալը :

Քավուր՝ Փուրինէն յեղափոխականաց ընթացքը կը կարգադրէր և անոնց հետ այնպիսի նրբամառնեամբ կը վարուէր, որ անիշխանութեան չարքիներէն աղատ՝ կարգաւորեալ բանակի մը նման կը հնազանդէին այն հրամաններուն՝ որ տաղանդաւոր պաշտօնեայն իրենց տալ կուտար:

Քավուրիք քաղաքականութեան առ յաղթանակին վրայ նոյն իսկ Նաբօլիոն Գ. մեծ զարմանք ունեցաւ, Նաբօլիոն Գ.՝ որ խտալացի յեղափոխականաց չափազանց և անզուսպ եռանդը դիտէր:

Քավուր՝ դքսութեանց նշանաւոր և հայրենապսէր մարդիկն իրեն կողմնակից էր ըրած և շնորհիւ անոնց, կրցած էր առ երկիրներուն մէջ կարգն ու կանոնը պահելու տալ: Միւս կողմանէ իր դոր-

ծակալները կը հսկէին այն մարդոց վրայ որք յեղափոխութեան գլուխ պիտի ըլլային, այնպէս որ Փավուրին արդոսի աշքերէն բան չէր փախչէր և կրնար ամենափոքր անհաւատարմութիւնը ժամանակին իմանալ: Ֆրանգօ-իտալական բանակին Աւստրիացւոց վրայ տարած առաջին յազթանակները՝ Մաճենթայի յաջողպատերազմը՝ կեդրոնական խտալիոյ ընակիչները բոլորովին Սարանենիոյ յարեցին և Յօլյոնի մէջ կեցէ Վիեննո-է-Համառել կը գոչէին:

Խտալիոյ ամեն կողմէն կամաւոր զինուորներ Լոմպարտիոյ արենաշազախ դաշտնը կը վագէին Փիէմօնթի բանակը զօրացնելու համար և կարիպալատի զօրապետը՝ որ տարօրինակ մարդ մ'էր և իւր սուրն ազատութեան նուիրած էր կամաւորաց զատ գունդեր կը կազմէր, զորս որսորդք Ալպեայց կը կոչէին և որը Յէկոլի սահմաններն անցնելով Աւստրիոյ բանակը կը նեղին և դաշնակիցներու մեծ նպաստ մը կը մատուցանէին:

Աւստրիոյ ֆրանչսկոս Յավուէփ կայսրը՝ իր բանակին պարտութիւնը տեսնելով անձամբ պատերազմին մասնակից ըլլալ ուզեց և եկաւ իր զօրքերն իր ներկայութեամբ քաջալերելու: Լոմպարտիոյ կէսն արդէն կորուսած էր և դաշնակիցը յաղթանակաւ Միլան մոնելէ ետք իր բանակին վրայ կը քավէին որ 150,000 զօրքէ կը բաղկանար: Ֆրանչսկոս-Յովուէփ կայսրը նախ պաշտօնէ ձեզ կիւլայ զօրապետը որ թէն հմուտ զինուորական ծանրութեամբ ու վարանմամբ կը գործէր, և բանակին հրամանատարութիւնն իր վրայ առաւ օդնականութեամբ երկու քաջ զօրապետաց

մարաջախտ Պենետեքի և մարաջախտ Սեպուհ Հէսի : Իր սպայակցութին մէջ էին նաև Թօսքանաշյալ Լէօրօլստ Բ. դքսին որդիքն ու արշիդքսեր :

Սակայն Աւստրիոյ կայսեր գիւղազնական արութիւնը՝ չկրցաւ վրէժն առնուլ այն առաջին պարտութեանց որոց ենթակայ եղած էր իր բանակը նախ վարանող հրամանտարի մը գործած սիստիլն համար , երկրորդ թերեւս այդ բանակին զանազան ազգերէ , Մաճառներէ , Գրօաթներէ կազմուած լինելուն համար , որոց գէմ Գրադ դիացւոց Չոււավսերն ու Թիւրկոսները գիւղազնաբար կը կուռէին :

Սօլֆերինոյի մէջ տրուած պատերազմն ալ Աւստրիացւոց անյաջող գնաց և հետեւաբար կայսրը ստիպեցաւ իր զօրքովն ապաստանիլ այն հըռչակաւոր չորս բերդերուն մէջ (Բէսքիէրա , Լէնեանո , Մանթուա և Վերօնա) զրո ամրացնելու համար այնչափ տարիներ աւստրիացիք աշխատած էին :

Հազիւ թէ Սօլֆէրինոյի յաղթութիւնը Եւրոպա կիմանար , ետեւէն կայծ ակի արագութեամբ խաղաղութեան լրւրը տարածուեցաւ : Պատերազմող կուլմանց պատրաստութիւններն այնչափ մեծ էին որ ոչ ոք կը հաւատար թէ 20-30 օրուան պատերազմ մը բաւական պիտի ըլլայ հիւսիսային իտալիան Աւստրիոյ ձեռքէն առնելու :

Սօլֆէրինոյի յաղթութեան երկրորդ օրը նաւուէոն Գ.՝ իր բանակի օդնական Ֆլէօրի զօրապետը Ֆրանչէսկոս Յովսէփի կայսեր վրկելով , զինադադար մ' առաջարկած էր և յայտնած էր փափագ անոր հետ տեսնուելու : Աւստրիոյ կայսրը՝

սիրով ընդունած էր թէ զինադադարը և թէ տեսակցութիւնը որ տեղի ունեցաւ Վիլլաֆրանդայի մէջ , Սօլֆէրինոյի մօտ :

Եւրոպայի երկու մեծ տէրութեանց վեհապետք արիւնուուշտ պատերազմի մը երկրորդ օրը իրարու հետ նոյն իսկ մարտի դաշտին մէջ կը բարեկամանային և մեծ ազգի մը այն է իտալացւոց բախտը կը տնօրինէին : Վիլլաֆրանդայի մէջ կնքուած դաշնադրութիւնը սա երեք կէտերէն կը բաղկանար , նախ Աւստրիա Լոմպարտիադաւառը Գաղղիոյ կը թողարկ որ իր կողմէն զայն Փիէմօնթի պիտի տար , երկրորդ՝ Թօսքանայի , ֆարմայի և Մօտենայի գքսերն իրենց գահերուն վրայ պիտի հաստատուէին ժողովրդոց սահմանադրութիւնը մը տալու պայմանաւ , երրորդ՝ երկու վեհապետք փոխադարձաբար յանձն կառնէին իտալական գործոց մէջ բնաւ միջամտութիւն ընել :

Աս դաշնադրութեան նպատակը բոլոր պատերազմող կողմերը գոհ ընել էր , մեծ իմաստութեամբ խմբագրուած էր և կարծես մէջը ֆավուրի մատը կար , Առաջին կէտը՝ Գաղղիոյ նըկատմամբ պատուաւոր պարբերութիւնը մը կը պարունակէր որովհետեւ իր ձեռքով Լոմպարտիա գաւառը Փիէմօնթի կը տրուէր , և միանդամայն Փիէմօնթի նպատաւոր էր որ հիւսիսային իտալիոյ մէկ գեղեցիկ նահանգը կը շահէր : Դաշնադրութեան երկրորդ կէտը՝ Ավստրիա գոհ կը նէր որ գուքսերն իրենց գահին վրայ տեսնել կը բաղձար , իսկ երրորդ կէտն , այն է անմիջամտութեան սկզբունքը՝ Սարտենիոյ ձեռքը դէնք մը

կըլար խտավիոյ մէջ իր դերը խաղալու և դոր-
ձերն ուղածին պէս կարգադրելու :

Սովորաբար պարտեալը՝ յաղթողին հաշտու-
թիւն կառաջարկէ : Աս պատերազմին մէջ խաղա-
ղութեան առաջարկութիւնը յաղթողն ըրած էր,
այն է Նարօլէօն Գ. և աս ալ առանց իր դաշ-
նակցին Սարտենիոյ հաւանութիւնն առնելու :

Ինչ պատճառ ունէր Նարօլէօն Գ. այսպէս
գործելու : Ո՞վ կստիպէր զինքն իր յաղթութեանց
մէջ այսպէս չափաւորութեամի վարուելու : Դաղ-
դիացւոց կայսեր աս քաղաքականութիւնը ներշրն-
ջու նկատումները կըկին էին, զինուորական և
քաղաքագիտական :

Զինուորական արու և ստին համեմատ խիստ
դժուար էր և վասնքաւոր՝ յարձակիլ այն շրոս
ամքութեանց վրայ որոց ապաւինած եր Աւստ-
րից բանակը Սոլիքէրինոյի պատերազմին ետքը :
Իսկ միւս նկատման գալով՝ Նարօլէօն Գ. ի յաղ-
թութիւններէն վերջը եւրոպական քաղաքակա-
նութիւնը թշնամի կըլլար Քաղղիոյ : Գլխաւորա-
բար Գերմանական գանձակցութիւնը՝ իր դրաց-
ւոյն (Քաղղիոյ) ստացած մեծ զօրութիւնն իրեն
սպաւանալիք կը համարէր և պատերազմի դաշտին
վրայ անոր ստացած յաջորդութեան աղէկ աջքով
չէր նայէր : Արդարեւ Գերմանացի տէրութիւն
մը, Բրուսիան՝ իր ախոյանը զԱւստրիան տկա-
րացնելու համար ամեն ջանք ըրած էր Գերմա-
նիոյ աւագաւողով համոզէլու որ չեղքութիւն
հրատարակէ, բայց անզամ մը որ Ֆրանդօ-իստա-
լական բանակը՝ Աւստրիոյ իտալական գաւառնե-
րուն մէջ յաղթութիւններ ընելէ յետոյ եթէ յաշ-

ուաջ խաղար և յարձակէր Աւստրիոյ այն սահման-
ներուն վրայ որ Գերմանական դաշնակցութեան
մաս կը համարուէին, Գերմանիոյ բոլոր ժողո-
վուրդն անհնարին ցասմամբ սլիտի բորբոքէր և
Բրուսիա պիտի հարկադրուէր, հասարակաց կար-
ծիքին հոսանքէն մզուելով, կամայ ակամայ Աւստ-
րիոյ օժանդակելու : Պատերազմի կայծն այն ա-
տեն բոց մը կը դառնար և կրնար զԵւրոպա հա-
մորէն իրեն ճարակ ընել,

Վերջերս Շթութկարտի Վիբթէմպէրկի մայր-
քաղաքին մէջ տպուած հրատարակութիւն մը որ
1870 ի Ֆրանդօ-Գերմանական պատերազմին
ուստութիւնը կը պարունակէ, կըսէ թէ Նարօլէ-
օն Գ. կայսրը՝ Վիլլաֆրանդայի տեսակցութեան
մէջ առաջարկած ըլլայ Աւստրիոյ կայսեր գԳեր-
մանիա բաժնել և աս տէրութեան իտալիոյ մէջ
կորուսած գաւառներուն փոխարէն՝ Բրուսիոյ Շի-
էզիա գաւառն իրեն տալ : Աս խորամանդ ա-
ռաջարկութիւնը գէջ տպաւորութիւն մ'է ըրեր
Ֆրանչիսկոս-Յովիէլի կայսեր մոտաց վրայ որ մեր-
ժելով զայդ գաղափար, պատասխանած ըլլայ
Նարօլէօն կայսեր Վեհափառ եղբայր, պէտք է
գիտնալ որ ես ալ գերմանացի իշխան մ'եմ :

Առանց ըննելու թէ կիւսթավ Վայսի հրատա-
րակած գործին աս պարբերութիւնը որ աստի-
ճան ճշմարիտ է, քանի մը բացատրութիւններ և ս
տալ պատշաճ կը համարինք հասկցնելու համար
թէ Նարօլէօն Գ. ինչու իր արենաթաթաւ սուրն
այսչափ շուտ ՚ի պատեան դարձուց :

Ինչպէս ասկէց առաջ ալ ըսինք Նարօլէօն Գ.
չէր ուզեր իտալիոյ միութիւնն այնպէս կատարել

ինչպէս Քավուր կը բաղձար . այլ միայն կուզէր որ թերակղզոյն տէրութիւնները դաշնակցութիւն մը ձեւացնեն : Ալրդ աս գաղափարն ալ շատ օգնեց հաշտութեան չուտով կատարուելուն :

Բայց ինչո՞ւ կոմս Գավուր որ իր հայրենեաց շահերը հարիւրաւոր մղոն հեռու արուած պատերազմի մը , Գրոմի դաշտերուն մէջ փնտոել գիտէր , անտարբեր կեցաւ և պէտք եղած հսկութիւնը չըրաւ որպէս զի Սարտենիա կարենայ պատերազմէն կարելի եղածին չափ մեծ արդիւնք քաղել :

Անտարակուսէլի է որ ճարտար քաղաքադէտը պատերազմը չարունակելու դժուարութիւնները չափած էր , գիտէր ալ որ Նաբօլէօն Գ. չուզէր իտալիոյ համար աւելի մեծ զոհողութիւններ ընել , հետեւաբար կը գուշակէր որ պատերազմին հետեւանքն այնպիսի դաշնագրութիւն մը պիտի ըլլայ որ չպիտի կարենայ զիտալացիս բողորովին գոհ ընել : Այս էր պատճառը որ անցածին 'ի հեռուստ հանդիսատես կըլլար և թերեւս ինքն էր որ Սարտենիոյ թագաւորը համոզեց հաշտութեան բանակցութեանց մէջ գործունէութիւն չը ցուցնելու , թերեւս ինքն էր որ Վիլլաֆրանգայի դաշնագրութեան մէջ գնել տուաւ այն յօդուածը որով Աւատրիա և Գաղղիա իրենք զիրենք պարտաւոր կը համարէին իտալիոյ գործերուն միջամուսն չըլլալու կամ ուրիշ կերպով խօսելով Գավուրի ձեռքերն ազատ թուլելու :

Գավուր՝ գիտէր որ ժողովուրդը միշտ իրենց վարչութենէն մեծ բաներ մինչեւ իսկ անկարելին կակնկալէն , և եթէ անոր մէկ փոքր յաջու

զութիւնը տեսնան անկէց անանկ բաներ կը յունան որոց կատարումը դիւցազնական ժամանակաց մէջ միայն կարելի էր : Ուստի ժողովրդեան համարումը չկորսնցնելու համար առերեւոյթն իր թագաւորին հետ գժոհութիւն կը յայտնէր Վիլլաֆրանգայի դաշնագրութեան դէմ և կերպով մը անոր դէմ բողովելու համար հրաժարական տուաւ :

ԳԼՈՒԽ Թ.

ԲՈՐԲՈՐՈՒՄ ԵՑՆԱՅԻ ԵՒ ՎԵՍՈՒԿԻ

Պ. Ռաթաձմիի պաշտօնարանը , որ Գավուրի դահճին կը յաջորդէր , պարտք սեպեց Վիլլաֆրանգայի դաշնագրութեան համաձայն քաղաքականութիւն մը ունենալ , բայց իր աս ջանքն ապարդիւն պիտի մնար : Կեղրոնական իտալիոյ ժողովուրդը երբէք հակամէտ չէր նորէն ընդունելու այն լուծը զոր այնչափ դիւրաւ թօթափած էր :

Պ. Ռաթաձմի խոհեմ ու իմաստուն պաշտօնեայ մ'էր , բայց այնպիսի պարագաներու մէջ պաշտօնի կուգար , որոցմէ Գավուր կոմը մինակ կրնար փառօք դուրս ելնել :

Գավուրի հրաժարականը յաղթանակ մ'էր և առանձնութեան մէջ իր քաղած դափնիներուն չուքը կը հանգէր : Իր ժողովրդականութիւնն ալ իր ապագային գրաւականն էր :

Օրբստօրէ նոր պաշտօնարանին ընթացքին դէմ

ելած արգելքները կը շատնային : Պ. Զէլէր՝ որ իր պատմական աշխատութիւններով նշանաւոր հանդիսացած է, կըսէ թէ իտալական վեհապետներուն իյնալին և 'ի նպաստ ֆիէմօնթէի տէրութեան՝ ֆիօրէնցայի, Փարմայի և Պոլօնիոյ տըւած գուեէն 'ի վեր աս երկիրներուն մէջ հին իշխաններուն վերակաստատութիւնն արդէն ահա կարելի կերեւար, թէև աս իշխանները ժողովը դոց սահմանադրութիւն ալ ային : Ասոր համար պէտք էր խոսութիւն բանեցնել և Եւրոպայի մէջ գրեթէ ամեն բան զինեալ միջամոռութեան մը նպաստաւոր չէր : Վեհավորանդայի դաշնադրութիւնն անդորձադրելի կըլլար և դաշնակցութիւնը չէր յաջողէր :

Թօսականայի մէջ, որ իր դուքսէն ազատած էր, սեպուհ Ռէքազօլի առժամանակեայ վարչութեան մը գլուխ կը գտնուելի : Ասի գործունեայ և հըստակաւոր մարդ մ'էր որ իր երկրին մէջ կոմս Քավուրի խորհրդոց համաձայն կը շարժէր :

Երբ Գաղղիոյ դեսպան Ֆէրրիէր մարքիզը պաշտօնապէս խնդրեց իրմէ որ Վեհավորանդայի դաշնադրութեան համաձայնի այսինքն Թօսդանայի դուքսին վերադարձը պատրաստէ, սեպուհ Ռէքազօլի բոլորովին քաղաքավարական և փախըստեայ պատասխան մըտարկանտարրեր կեցոււ :

Միւս կողմանէ Սէն-Ճէյմսի դահլիճը (Ոնդղիոյ վարչութիւնը) անանկ քաղաքականութեան մը կը հետեւէր որ Գաղղիոյ նկատումներուն չէր համաձայնէր, միանդամայն հակառակ էր Ռաթաձաձի դահլիճին զոր Վեհավորանդայի պաշտօնարան» կը կոչէին :

Անդղիոյ պաշտօնէից գլուխն այն ատեն հոչակաւոր Լօրոտ Բալմէրսթըն գերակոման էր և իր գահին արտաքին գործոց պաշտօնեան էր Լօրոտ Ճօն Ռըսէլ : Աս երկուքն այն թուականին նիւիկ կուսակցութեան նշանաւոր մարդիկն էին : Լօրոտ Բալմէրսթըն քաղաքադիտութեան մէջ ծերացած էր և քանի երառուն տարի գրեթէ անընդհատ իր անունը Եւրոպայի և բոլոր աշխարհի դաշնադրոց ու մեծ գործերուն մէջ տեսնելու բախտն էր ու նեցեր : Իր քաղաքականութեան սկզբունքն այն էր որ Անդղիա Եւրոպայի ամեն գործոց մէջ ձայն ունենայ և ամեն խնդիր անոր իրաւախոհութեամբ լուծուի :

Լօրոտ Բալմէրսթըն՝ ամենէն աւելի զօրաւոր հակառակորդն էր Մանչէսթրի դպրոցին նոր քաղաքադիտաց որք իրենց հայրեննեաց շահերը փոխանակ քաղաքադիտական դարաններու մէջ վիճատըռելու, տնտեսական գիտութեան մէջ կ'որոնին, աւելի մեծ փոյթ կընեն երբ իմանան թէ բամբակի գինը բարձրացեր կամ նուազեր է քան թէ երբ լսեն որ Խտալիոյ մէջ սկաշտօնարան մը փոխուեր կամ հաստատուեր է :

Արդ՝ Լօրոտ Բալմէրսթըն պատերազմին սկիզբէն 'ի վեր խտալական գործոց վրայ մեծ ուշադրութեամբ կը հսկէր : Բաւական ցուցուցինք թէ Գաղղիա ինչ չահ ունէր խտալիոյ մէջ, այսինքն Աւստրիոյ ազդեցութիւնը կոտրել : Ասկէց անդին իղձ մը չունէր :

Իսկ Անդղիոյ չահն աւելի մեծ էր և Գաղղիոյ շահուց բոլորովին հակառակ : Անդղիա՝ կուզէր զօրաւոր Գաղղիոյ քոլ զօրաւոր խտալիա մը տես-

նել, որպէս զի Գաղղիոյ գօրութեան դէմ՝ ցամաք երլիքի վրայ Ալպեան լեռներէն անդին հակալէլու մը ձեւանայ :

Կոմս Քափուր՝ որ Անդղիոյ վարչութեան գըւլուին անցնող պաշտօնեան լաւ կը ճանչէր, քաջ համոզուած էր որ Խտալիոյ միութիւնն անոր բարոյական օգնութեամբ մինակ պիտի կարենայ կատարել : Կ'երեւնայ որ իր աս համոզումը ու տեսութիւնը ժամանակին Լօրտ Բալմէրսթընի հազորդած էր՝ խնդրելով Խտալիոյ գործոց մէջ Անդղիոյ բարեսիրտ միջամտութիւնը : Արդ Անդղիոյ պաշտօնեայք ուղելով Խտալական դժուարութեանց վերջ տալ վափաք յայտնած էին Խտալացի երեւելի քաղաքագէտին հետ խօսելու :

Լօրտ Ուրսէլի բաղձանաց համեմատ Ռաթաձաձիի պաշտօնարանն ալ իր գֆուար կացութենէն Ենիւրու համար զկոմս Քափուր արտաքոյ կարգի գեսպանութեամբ Փարիզ ու Լօնտրա զլկել ուղեց :

Ռաթաձաձիի դահլիճն աս միջոցով կուզէր զԱնդղիա գոհ ընել, միանդամայն թուրինէն հեռացնել իր ախոյանը : Բայց կոմս Քափուր այնպիսի քաղաքագէտ մ'էր որ ոչ միայն իրեն դէմ լարուած մեքենայութիւնները կը քալիէր այլ զանոնք կրնար իր հակառակորդաց դէմ դարձնել : Աս պաշտօնն ընդունելու համար պայման մ'առաջարկեց : Ռաթաձաձիի պաշտօնարանը՝ Ժողովը դեան գժգոհութիւնը նկատելով և առանց արգելքի բացարձակապէս կառավարելու համար, խորհրդարանին բացումը կ'երկարածէր : Քափուր՝ պահանջեց որ խորհրդարանը գումարուի և իր ձարտար առաջարկութեան վրայ յամառելով Ռաթաձաձիի դահլիճը կործանեց :

Թէ Երեսփոխանաց ժողովը մինակ՝ վերջնական ուրոշում մը կրնայ տալ խտալական խնդրոյն նկատմամբ, առանց որոյ իր դեսպանութիւնը յաջող ելք մը չունենար քանի որ սահմանադրական տէրութիւն մը ներկայացնելու պիտի երթայ :

Կոմս Քափուրի առաջարկութիւնը Ռաթաձաձիի պաշտօնէութեան դէմ երկսայրի սուր մ'էր : Եթէ զայն ընդունէր, գումարեալ խորհրդարանին առաջին գործը պիտի ըլլար անվտաշութեան քուէ տալ այն պաշտօնարանին դէմ որ օտար այն է գաղղիական քաղաքականութեան հետեւելով զագգային զգացումն առ ոչինչ գրել ստիլուած էր : Եթէ զայդ առաջարկութիւն մերժէր, անսահմանադրական ընթացքի մը ձեռք զարկած պիտի ըլլար և իր անկումը պիտի պատրաստէր . այն լրագիրները որ Քափուր կոմսին բերանն համարուած էին՝ իր մերժումը խիստ անհամայ կերպով պիտի մեկնէին, Ժողովրդեան իմացնէին, և անոր ատելութիւնը գրգռելու համար աս մերժումն իրենց իբր զէնք պիտի գործածէին :

Ասով հանդերձ Ռաթաձաձիի դահլիճն իմաստուն պատասխան մը տուաւ Քափուրի առաջարկութեան և ցուցուց այն գֆուարութիւնները որ խորհրդարանին գումարմանն արգելք կ'ըլլացին, միանգամայն ամեն ջանք ըրաւ զՔափուր համոզելու և իր քաղաքականութեան յարելու :

Քափուր կոմսն այս գֆուարութիւններն յաշթելու կերպերը ցուցուց, խնդրեց որ խորհրդարանը մարտ ամսոյ մէջ գումարի, և իր ձարտար առաջարկութեան վրայ յամառելով Ռաթաձաձիի դահլիճը կործանեց :

Պ. Թագավաճմիկի հրաժարականին վրայ թագավաճորը բնականաբար պկոմն Քավուր պաշտօնի պիտի կոչէր :

Ճարսիկ կոմու խիստ երեւելի մարդիկ պաշտօնեայ ընտրեց : Գանթի զօրապետը՝ որ կեղրոնական իտալիոյ բանակը կարգի դրած էր պատերազմի պաշտօնեայ ընել տուաւ, Մամիտնի՝ որ նշանաւոր բանաստեղծ միանդամայն փիլիսոփայ մ'էր հասարակաց կրթութեան տեսչութիւնը ձեռք կ'առնէր . Աէձէցցի՝ որ իբր կորովամիտ դատաւոր ճանչուած էր և Սարտենիոյ վճռաջինջ ատենին կը նախագահէր ելեւմոից պաշտօնեայ կ'ընտրուէր, և Եսայինի երիտասարդ տնտեսադէտը՝ հասարակային շինուածոց պաշտօնէութեան կը կոչուէր :

Կոմն Քավուր չէր նմանէր այն պաշտօնէից որք միմիայն և առանձին փայլելու համար ստորին խելքի տէր մարդիկն իրենց աջակից կ'առնեն, վասն զի իրենց տաղանդին վրայ կը կասկածին : Իտալիոյ երեւելի մարդիկը թերեւս հայրենասիրութեամբ Քավուրի հաւասար էին բայց հեռաւ տեսութեան նկատմամբ անկէց վար կը մնային :

Քավուր իր դահլիճը կազմելն ետքը երկու գժուարութեանց մէջ կը գտնուէր որք հաւասարապէս կ'ապառնային իտալացոց վերածնութեան: Նախ յեղափոխութիւնը՝ որուն մինչեւ աստիճան մը դաշնակից էր եղած՝ համարձակութիւն առնելով կարգ ու կանոն տապալելու ելած էր և իտալիոյ միութիւնը կատարելու համար կուզէր իւրովի դորձել: Յեղափոխականը իրենց վեհապետները ծգելէ ետքը թէև Վիքթօր-Եմմանուէլ

թագաւորին իշխանութեան տակ մտնել կուզէին, բայց աս նոր լուծն այնպիսի կերպով մը կընդունէին որ ըսել կուզէին թէ իշխանութիւնը ժողովրդեանն է : Կուզէին որ Խտալիոյ կեղրոնական մասին մէջ տիրէ այն սկզբունքը՝ որ Լուի-Ֆիլիպի թագավարութեան առեն Գաղղիացի սահմանադրականներու քաղաքական հաւատալեաց գոգցես հանդանակն եղած էր և որուն համեմատ Ալբան պէտք է թագավարէ բայց ոչ առաջնորդէ : Ումանք ալ ասկէց անդին կ'անցնէին և վարչութեան մեծ խոշնդուռ կըլլացին: Երկրորդ զրժուարութիւնն էր քաղաքագիտութիւնը՝ որ իտալիոյ անցքերուն անհանդիստ աշքով կը նայէր :

Անմիջամութեան սկզբունքը զ'որ 1827 ին Անդիլիոյ ջործ Քիննինկ պաշտօնեան իր քաղաքականութեան հիմ ըրած էր և որուն 1860 ին լորտ Բալմէրութըն փաստաբան կը հանդիսանար և զ'որ Աւստրիա իտալիոյ գործոց նկատմամբ Գաղղիոյ հետ ընդունած էր, չ'էր կընար միւս տէրութեանց քաղաքականութեան սկզբունքն ըլլալ:

Ուռախա կը վախէր որ յեղափոխութիւնը իտալիացէն Եւրոպակ համօրէն կը տարածուի և Փօլոնիա կ'ապստամիի : Բրուսիա համանման երկիւզնէր ունէր ոչ միայն իր լեհական գաւառներուն համար, այլ վասն զի այն ատեն աս տէրութիւնն աղատական գաղափարոց վնասներէն զգուշանալ կ'ուզէր : Աւստրիա որ իր իտալական մէկ գաւառը կորուսած էր և Հունգարիոյ մէջ իր վարչութեան հակառակ շարժումներ կը նշմարէր, Աւստրոիա ալ չ'էր դադրէր իր երկու հզօր սահմանակիցներուն կասկածները շատցնելէ :

Կոմս Բէխալէրկ Աւստրիոյ պաշտօնեան, որ
Պուօլ-Շաւէնջթայն Կոմսին յաջորդած էր, իր
դերն այնպիսի վարպետ կերպով մը կը խաղար
որ յաջողեցաւ Հիւսիոյ երեք մեծ վեհապետնե-
րուն, Բրուսիոյ թագաւորին և Ռուսիոյ ու Ա-
ւրաստիոյ կայսերաց մէջ գաղափարաց համաձայ-
նութիւն մը յառաջ բերելու : Երեք վեհապետք
վարոսօփի (Վարչավիա) թշուառ Լեհաստանի մայ-
րաքաղաքը կը գումարուէլին տեսակցութիւն մ'ը-
նելու, որուն նպատակը խորհիլ էր Եւրոպայի
գործոց վրայ :

Բայց թագակիր գլուխներուն աս ժողովն՝ այն-
չափ օգտակար չ'եղաւ Աւստրիոյ որչափ աս տէ-
րութիւնը կ'սպասէր : Գաղղիա և Անդղիա կը
յուղուէին վախելով որ Ս. Դաշնակցութիւնը նո-
րէն կը հաստատուի, մեծ զդուշութիւններ ձեռք
կ'առնէին և եթէ վայրկեան մը երկրորդական
խնդիրներ զ'էրենք իրարմէ բաժնէր էին, հաւա-
սար վտանգ մը նորէն զ'անոնք կը միացնէր ընդ-
դէմ Հիւսիսային Եւրոպայի արքունեաց :

Արեւմտւոք՝ Արեւելքի դէմ պիտի ելքը և
մեծ շփոթութիւն մը պիտի պատճառէր : Նոյն
իսկ Ռուսիա և Բրուսիա կ'զգային արեւմտեան
տէրութեանց կասկածը՝ և զ'այն վարատելու հա-
մար կայսրն Ռուսաց՝ խոհեմութիւն սեպեց վար-
սօվի երթալէ յառաջ վստահացուցիչ յայտարա-
րութիւն մ'ընել Գաղղիոյ գեսպանին : Աւստրիոյ
կայսրը՝ չ'կրցաւ աս նոր արքայաժողովոյն մէջ
անանկ որոշում մ'ընել տալ որ իտալիան թե-
րակղզւոյն մէջ ամեն բան իր առջի վիճակը զըտ-
նայ, միայն թէ ինչպէս ումանք այն ատեն կը

պնդէին, խօստում առաւ Բրուսիայէն ու Ռու-
սիայէն օգնելու իրեն եթէ երբէք վենետիկ գա-
ւառուն վրայ յարձակում մ'ըլլայ :

Թողունք որ իտալիոյ մէջ օտար տէրութեանց
միջամտութիւնը՝ մեծ արիւնհեղութեան մը պատ-
ճառ կրնար ըլլալ, խիստ դժուարին էր թերա-
կըզգւոյն նախկին քաղաքական կացութիւնը վե-
րահաստատել :

Հոռմի մէջ վարչութեան գլուխը՝ միանդա-
մայն քահանայ ու թագաւոր էր և պատճնները
մինչեւ անգամ ոստիկանութիւնն ու մաքսապետու-
թիւնը Աստուծոյ պաշտօնէից ձեռքն էին, կրօ-
նից ազատութիւնը որ ՃՓ. Ի՛ դարու մեծ վար-
դապետութիւնը համարուած էր, հոն անծանօթ
էր : Հաւատաքննութիւնն ու այն սիսաւ սկզբ-
րունքները, որոց հետեւանքն այնչափ աղջտա-
բեր եղած էր մարդկութեան միջն դարու մէջ,
տակաւին կը տիրէին : Պիոս Բ. Պապը երբ 1848/ն
Հոռմի յեղափոխութենէն ետքը դարձաւ այն քա-
ղաքը որ ժամանակաւ տիեզերաց կը հրամայէր, աղջկ
փոփոխութիւններ ընել խօստացաւ և ասով խոս-
տվանեցաւ թէ իրաւացի էին գանդապք ժողո-
վըրդեան, դժբախզաբար չ'էր կրցած սուրն ընդ-
խացին միացնելու հանելուկը լուծել :

Կարօլիի թագաւորը՝ իրը հարազատ որդի
Պապին, Հոռմի վարչութեան ընթացքն իրեն տի-
պար (մօտէլ) առած էր : Նաբօլիի մէջ չ'կար
ընչից և կենաց ապահովութիւն զ'որ Ո. Գրիկոյ
խորը մի յետադէմ տէրութիւն՝ պաշտպանել ի-
րեն սրբազն պարտք կը համարի : Աւազակու-
թիւնը՝ երկրին փոքրագոյն չարիքն էր և եթէ

պանուէր աս տխուր վիճակը պաշտպանել ու զող փաստաբան մը՝ մեծ փաստ պիտի սեպէր ըսել թէ չափազանցութիւն կայ այն ամբաստանութեանց մէջ որ Նաբօլիի նկատմամբ կընեն :

Հառմի և Նաբօլիի մնշեալ ժողովուրդը մադուիսի սլաքին պէս Հիւսիսային իտալիա դարձած՝ կ'ուզէր յարիլ Սարտենիոյ ։ Վեսուվ ու Խտհա կարծես կը բողբոքէին և Հարաւային իտալիոյ տէրերուն աթոռները խարխուլ անցելց մը հետ առապալելու մօտ էին :

ԳԼՈՒԽ Ժ:

ՔԱՎՈՒԻՐ ԵՒ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆ

Յուցուցինք վերն այն երկու վտանգներն որ արգելք կ'ըլլացին քավուրի դիտաւորութեանց գործադրութեան, և որոնք էին յեղափոխութիւնն ու օտար տէրութեանց քաղաքադիտութիւնը :

Կոմս Քավուր աս կրկին դժուարութեանց պիտի յաղթէր զանոնք իրար ձգելով ։ Նա՝ պատօնեայ էր արտաքին գործոց միանդամայն գլուխ դահլիճին Սարտենիոյ, հետեւարար աս տէրութեան արտաքին և ներքին քաղաքականութեան բարձրագոյն աեւզութիւնն ունէր :

Արդ յանուն Եւրոպայի զյեղափոխութիւն պիտի վախցնէր և յանուն յեղափոխութեան Եւրոպայի պատկառելի պիտի ըլլար :

Յեղափոխութեան պիտի ըսէր « իմ խորհրդոց համեմատ շարժէ ապա թէ ոչ Եւրոպա քեզ կը մնչէ » : Այսպէս էր այն հրահանգաց ողին որ Քավուր գաւառապետներուն կուտար :

Եւրոպայի պիտի ըսէր « թոյլ տուր որ իմ քաղականութեանս ծրագիրը գործադրեմ, ապա թէ ոչ, ինչպէս 1848 ին յեղափոխութիւնը քեզտակն ՚ի վերայ կ'ընէ և անօդուտ զո՞յզութիւններ կ'ըլլան » : Այսպէս էր Քավուրի Սարտենիոյ դեսպանաց զրկած հրամաններուն իմաստը :

Աս ընթացքով Քավուր խիստ ժողովրդական կ'ըլլար, վասն զի ժողովուրդն՝ զՔավուր Եւրոպայի յարձակմանց դէմ իրեն վահան կը համարէր : Սիրելի պիտի ըլլար օտար քաղաքագիտաց՝ որովհեան յեղափոխական հոսանքին առջեւ երբեւ թումբ կը նկատուէր :

Քավուր կոմսին աս հաշտարար քաղաքականութիւնը խիստ լաւ արդիւնք ունեցաւ իտալիոյ համար որուն միութիւնն ՚ի գործ գրուիլ կ'սկըսէր : Բայց աս միջոցին անցածը պատմելու համար պէտք է քիչ մը ետ երթալ : Նաբօլի օն գոհիտ, 20 ին նամակ մը գրելով առ թագաւորն Վիթօր-Լիմիանուէլ կը յիշեցնէր անոր իտալական գաշնակցութեան գաղափարը որ Սարտենիա ալ ընդունած էր : Աս զրութեան վրայ Աւստրիա Փէմօնթէ ու Գաղղիա ներկայացուցիչներ կը զըրկէին ՚ի Յուրիխ ուր աս տէրութիւնք ընդհանուր դաշնադրութիւն մը պիտի ստորագրէին համաձայն Վիլլաֆրանգայի դաշնադրութեան ողւոյն : Դեսպանաժողովըն գումարման ատեն դեռ Ռաթաթաճճի պաշտօնեայ էր և թէկ առանց աս ժող

Վրյն որոշմանց միտ դնելու աս պաշտօնեայն՝ կեղ-
րոնական իտալիոյ մէջ յեղափոխութեան ենթա-
կայ ըլլով 17 գաւառները Սարտենիոյ հետ միա-
ցուցեր էր, բայց ասով հանդերձ ժողովրդեան
տրտունջները նկատելով ինչպէս պատմեցինք,
հրաժարած էր :

Կոմն Քավուր՝ որ իտալական դաշնակցութեան
գաղափարին իտալիոյ միութիւնն արգիլելու մի-
ջոց մ'ըլլալը գիտէր, երբ Ռամբաձմիի յաջորդեց իր
դիտաւորութիւնն առաջ տանելու համար զԳաղ-
ղիա բոլորովին շահիլ ուղեց, Գիտնալով դարձեալ
որ Անդղիա՝ այն ծովային հզօր տէրութիւնը չէր
կրնար օղնել Սարտենիոյ կամ արգելք ըլլալ այն
ձեռնարկութեան որ Գաղղիա ցամաքի վրայ կըր-
նար ընել իտալիոյ դէմ, Թիւյլըրիի արքունեաց
փառասիրութիւնը գգուել սկսաւ :

Պաշտօնի գալքն ութ՝ որ վերջը Մջարերական
մը դրկեց Սարտենիոյ գեսպաններուն որով կը մեր-
ժէր իտալիոյ դաշնակցութեան գաղափարը : Աս
գրութեամբ ճարտար պաշտօնեան կըսէր թէ
« կեդրոնական իտալիոյ ժողովուրդը երկար տտեն
և ՚ի զուր սպասեցին որ Եւրոպա իրենց գործերն
անմիջամտութեան և ժողովրդական կամքը յար-
գելու սկզբանց հիման վրայ կարգադրէ, արդ ի-
րաւունք ունին հիմա իրենց վարչութիւնն ու
գործերն իրենք իրենցմէ անօրինելու » : Կը յա-
ւեցին թէ « Գաղղիոյ ու Անդղիոյ միարանու-
թիւնը, այն նամակը որ այն ատեն Նարօլէօն
կայսրն առ Պատ գրած էր, և այն դեսպանաժո-
ղովոյն երկարաձգելը որ Ցուրիխի դեսպանաժո-
ղովոյն վերջը պիտի գումարուէր, իտալիոյ խնդրոյն

վրայ վերջնական որոշումմը ընելը համար, վեր-
ջապէս հոչակաւոր տետրակի մը հրատարակու-
թիւնը որուն հեղինակը Նարօլէօն կամ անոր մէկ
պաշտօնեան կը համարուէր և որ կեդրոնական ի-
տալիոյ դքսութիւնները վերահաստատել անկա-
րելի է կըսէր, աս ամեն բան՝ համոզեցին լուրջ
մարդիկը թէ անհնար է Թօսօքանայի Փարմայի ու
Մօտենայի գուքսերուն աթուները վերականգ-
նել և Պօլոնիա գաւառը նորէն Ս. Պապին տալ :

Քավուր կ'եղրակացնէր թէ այլ ևս Եւրոպա իշ-
խանութիւն չունի դէսպերուն բնական ընթացքն
արգիլելու :

Կ'երեւայ որ այն միջոցին կոմսը՝ իր չքա-
րերականին մեծ ազդուութիւն մը տալու համար
կը կնքէր Գաղղիոյ հետ այն դաշնադրութիւնը ո-
րուն համեմատ Սարտենիոյ երկու գաւառները,
Նիսսա ու Սալյոյա, որ Գաղղիոյ սահմանակից են
Գաղղիոյ կը տրուէր :

Զգիտոցուիր թէ աս երկու գաւառները Քա-
վուր ինք ճգեց, թէ Գաղղիա գանոնք ուզեց : Ե-
թէ պաշտօնական յայտարարութիւնները նայինք
առաջարկութիւնը Նարօլէօն Գ. ի պաշտօնեան
ըրաւ, բայց ամեն մարդ գիտէր թէ Քավուր աս
զոհողութիւնն ընել՝ ՚ի վաղուց որոշած էր իտա-
լիոյ միութիւնն անարգել կատարելու համար :

Դարձեալ երբ քննենք այն դէսպերը որ աս գա-
ւառներուն Գաղղիոյ միանալէն յառաջ տեղի ու-
նեցան, դիւրին կ'ըլլայ մեզ տեսնել թէ կոմն Քա-
վուր իր հզօր դրացին առ գինով շահած էր և
թերեւ նոյն իսկ Բլօմպիէրի մէջ առաջարկած էր
Նարօլէօն Գ. ի երկու գաւառու տալ, որպէս զի աս

վեհապետը թոյլ տայ վիքթօր-էմինուէլ թագաւորին դէթ կեդրոնական իտալիան առնելու :

Գաւառաց միանալին յառաջ Գաղղիոյ և Սարտենիոյ մէջ անցած դաշնադրութեամբ պայման դրուած էր Սավոյայի և Նիսայի բնակչաց կամքը հարցնել քուէարկութեամբ . գաւառական իշխանութիւնը մեծ ջանք ըրած էին Գաղղիոյ զըրկած գործականերուն նպաստելու որպէս զի քըւէարկութեան արդիւնքը Գաղղիոյ նպաստաւոր ըլլայ : Անտարակայսո գաւառապետը այսպէս վարուելու համար գաղտնի հրահանդ մ'ընդունած էին , ապա թէ ոչ աս ընթացքով ծանր պատասխանատուութեան մը տակ կը մնային :

Երկու գաւառաց Գաղղիոյ ձգուելուն լուրը՝ Սարտենիոյ խորհրդարանը խոռովից : Պաշտօնէից հակառակորդ մասը կարծեց թէ աս դէսքը զէնք մը կրնայ ըլլաւ իրեն ձեռք զիավուր տապալելու . ուստի իրեն կուսակից ատենաբանք իրենց պահեստի փաստերն անգամ սպառեցին պախարակելու այն գաշնադրութիւնը որ Սարտենիոյ անդամակատութիւնը կը վաւերացնէր : Սակայն դիւրին էր կոմն Քավուրի արդարացնել ինչ որ ըրած էր , և իր կտրուկ ոճով ու սովորական անկեղծութեամբ յայտնեց այն պատճառները որք ստիպած էին զվարչութիւն Սարտենիոյ , աս զոհողութիւնն ընելու : « Գաւառները ձգելու դաշնագիրն , ըստ սաւ , սերտի կապուած է այն դէպքերուն հետ որ զմեզ տարին 'ի Միլան , Պօլոնիա , Փարմա , Մօտենա ու Ֆիորէնցա : Ասի այն ընդհանուր քաղաքականութեան հետեւանքն է որուն մենք հետեւեցանք և զոր դուք ընդունեցիք : Աս տիտղոս

սով ես , վարչութիւնը , գուք , վերջապէս ամենքս այդ դաշնադրութիւնը յարգել պարտաւոր ենք :

Գաղղիոյ սահմաններուն աս կերպով ընդարձակիլ՝ գէշ տպաւորութիւն ըրաւ Եւրոպայի մէջ : Աւստրիա կ'ամբաստանէր զԳաղղիա ըսելով թէ աս տէրութիւնն անմիջամտութեան ըսկարպունքը մինակ ուրիշ տէրութեանց յարգել տալ կուզէ և ինքզինքն աս սկզբունքն ազատ կը համարի : Բրուսիա՝ Գաղղիոյ քաղաքականութեան մէջ աշխարհակալութեան բաղձանք մը կը նշարէր : Որուսիա կը կարծէր թէ Նաբօլէն Գ. իր հօրեղբօրը գերը կը ձեւացնէ և կուզէ կենդանացնել ինչ որ Ս. Հեղինէին ապառաժին վրայ խորակուած կը կարծէր : Անգղիա ամենէն աւելի յուզուած էր և այն հին նախանձու ողին որ զինքը Լուի ֆ. ի և Նաբօլէն Ա. նոյն օրը Գաղղիոյ այնչափ թշնամի ըրած էր , նորին երեւան Կ'ելնէր : Անդղիոյ խորհրդարանը բարելոնի աշտարակ դարձեր էր և Լորա Բալմէրսթըն որուն ձայնն աշխարհ յարգանօք կը լսէր չէր կրնար իր բոլոր պերճախօսութեամբ երեսիսանաց աղմուկը դալբեցնել :

Գավուր կոմնին քաղաքականութիւնը Եւրոպայի յուզման մէջ մեծ նպաստ մը կը գտնար : Կոմն Քավուր սարտենիական խորհրդարանին մէջ անանկ ձեւացուցած էր թէ Սավոյան երախտագիտութենէ շարժեալ այլ յոչ կամաց Գաղղիոյ կը թողուր : Բոլոր Եւրոպա ալ այնպէս կը կարծէր ըստ որում հաւանական կ'երեւար որ զօրաւորագունին իրաւունքը իրաւանց զօրաւորագոյնն ըլլայ :

Ի՞նչ պիտի ընէր Եւրոպա Նաբօլէօն զ. ամեր ցուն փառասիրութեան առջեւ : Անդղիոյ հետ միարան՝ պիտի թողուր որ իտալիա Գաղղիոյ դէմ հակակիո մը ձեւացնէ , իտալիա մի ըլլայ , իտալիան իտալացւոց տրուի :

Զարմանալի չէ ուրեմն որ Եւրոպա անգործ կեցաւ երբ քուէ արկութեամբ կեդրոնական իտալիոյ ժողովուրդն Վիքթօր-Եմիանուէլի տէրութեան հետ միացաւ և Սարտենիոյ զօրքերը Հըռոմի գաւառաց մեծագոյն մասը գրաւելով Նարօլիի սահմանները բացին :

Կաթօլիկ երկրի մը մէջ մեծ յանդնութիւն կը սեսէին պատական երկրին վրայ յարձակում մը , բայց Հռոմի արքունեաց մէկ սխալը Քավուրի ճեռքը մեծ զէնք մ'եղաւ առանց ժողովրդեան զայրոյթն գրգռելու իր նպատակին հասնելու :

Պատն իր աշխարհական իշխանութիւնը՝ Սարտենիոյ մեծութեամբ վտանգի մէջ ինկած տեսնելով , օտար ու վարձկան զօրաց մեծ բանակ մը կազմեր էր : Իտալացւոց մանաւանդ Հռոմի ժողովրդեան համար ծանր էր տեսնել միջամտութիւնն օտարաց և այն գնդերը զոր իտալացի քահանայապետ մը քաղաքային պատերազմի կամ թերեւս ընդդէմ ժողովրդեան պիտի գործածէր : Ազգային գրացումը վիրաւորեցաւ և մինչեւ իսկ կրօնամոլութեան աշքը բացաւ :

Հռոմի աս ցաւալի ձեռնարկութիւնը Քավուր կոմիին վրայ գէշ տպաւորութիւն ըրաւ և ողջամիտ անձանց ալ խղճին դպաւ : Բայց ազնիւ պաշտօնեան ուզեց զՈիոս Թ. համոզել և ցուցնել այն վիճակի ըրութիւնը :

Վիքթօր-Եմիանուէլ թագաւորն անձամբ նաև մակլ մը զրեց Պապին և յայտնեց անոր թէ ուեսու և առշաղաղանեւ իտալիոյ ժողովուն նուիրած էր իւ չեանն իր հայրը և նոյն ինդն Պիոս Թ. երբ նոր Պապ ընդունուած էր : Կազաչէր զնա նկատման առնուէ ժամանակիս սկզբունքները և իտալիոյ ժողովրդոց բաղձանքը որք միանալ կուզեն : « Ս. Հայր , կը սէր անոր , « կարելի չէ՞ արդեօք Հռոմի գաւառուներուն մէջ այնպիսի իրաց վիճակ մը հաստաւածել որ բոլորովին Եկեղեցւոյ բարձրագոյն իշանանութիւնը պահելով և գերագոյն Քահանաւայպետին ալ իտալական ազգին գլուխը փառաւոր բարձ մը տալով՝ մասնակից ընէ այս գաւառուներուն ընակիշներն այն բարեաց՝ զոր գօրաւոր և ճշմարտապէս ազգային թագաւորութիւն մը կեդրոնական իտալիոյ մեծ մասին աըսած է » :

Զգիտուիր ի՞նչ պատճառաւ , սխալ հասկացողութեամբ թէ հանրութեան անծանօթ որեւէ կը րօնական կանոնի մը կամ վարդապետութեան մը հետեւելով , Պիոս Թ. աս դրութեան պատասխան տուաւ բանադրանք մը հրատարակելով ընդդէմ անոնց որ Հռոմի Եկեղեցւոյն ստացուածքը կը գըրաւեն : Կ'երեւայ որ այն ժամանակ Պապին վարչութիւնը կը հետեւէր այն աւանդական ընթացքին որուն հետեւանքն իր յօյսերուն բոլորովին հակառակ պիտի ըլլար : Ընթացք՝ որ զլուտեր Լէօն Ֆ. Պապին դէմ հաներ էր , և որ սխալմանէ ՚ի սխալում մինչեւ յանսխալականութիւն պիտի երթաւը :

Պապէն մասնաւոր նամակ մ'ալ կը յայտնէր

Վիքթօր-կմմանուէլթաղաւորին թէ իր առաջարա-
կութիւնն ուղղագործ չդանէր :

Կոմս Քավուր հասկնալով որ Խտալիոյ սպառ-
նացող Վտանգը մեծ է , փութաց գործել առանց
ժամանակ կրոսնցնելու : Զիալոինի զօրապետը
Փիէմօնթի բանակաւ յարձակեցաւ Լամօրիսիէր
զօրապետին վրայ որ Հռոմի վարձկան ու ստարա-
կան զինուորներուն հրամանատարն էր և ցրուեց
անոր բանակը : Աս զինուորական գործողութեան
հետեւանքն ան եղաւ որ Պալին իշխանութեան
տակ միայն Հռոմքաղաքը մնաց իր շրջանակներով :

Կոմս Քավուր աս դէպքին վրայ յիշատակագիր
մ'ուղղեց Եւրոպական տէրութեանց որուն մէջ
կըսէր թէ « յեղափոխութեան յաջողելուն պատ-
ճառը Հռոմի և Նարօլիի տրքունեայ դիմագ-
րութիւնն է և Փիէմօնթէի զինուորական շարժ-
մանց նպատակը բարեգործութիւնը վերահասո-
ւատել էր » : Կը յաւելուր թէ « ազգային շար-
ժումն անիշխանութեան վտանգներէն ազատե-
լու միակ միջոցն այս է » : Կ'եղրակացնէր միան-
գամայն թէ « այս միջոցը զ'Խտալիա պիտի պա-
հէ բարեկարգութեան և սահմանադրական մի-
ապետութեան սկզբանց մէջ , որոց շնորհիւ դար-
գացաւ առանց Եւրոպայի վտանգ մ'ըլլուլու » :

Ճարպիկ պաշտօնէին հզօր բազուկն ար-
դարեւ կարող էր կատարել այն սկզբանց դոր-
ծալբութիւնը՝ որ Եւրոպայի կը խոստանար :
Դժուարին է երկիր մը գրաւել , աւելի դժուար
զայն կառավարել : Առանձնաշնորհք գաւառին
արտօնութիւնք զանազան կարգաց , տարրերու-
թիւն օրինաց , բարուց , հարկերու և հազարեւ-

մէկ պարագաներ արգելք կ'ըլլան նոր վարչու-
թեան ընթացքին : Իրաց աս վիճակին մէջ՝ շա-
փաւորութիւնն հետեւելու լաւագոյն կանոնն է :

Կոմս Քավուր՝ Եւրոպայի ու յեղափոխութեան
հետ զրաղած ատեն , վարչական պարտքերը քա-
ղաքագիտական գործերու մէջ չէր մոռնար , և
Վիքթօր-կմմանուէլ թագաւորին նոր ստացած
երկիրներն ամեն կերպով , ամեն կողմէն Փիէմօն-
թէի կը յարէր : Միլանի՝ իմաստուն մարդ մը ,
տ'Անջէլիոյ մարքիզը , կառավորիչ կանուանիր և
ուրիշ գաւառներուն բնիկ կարեւոր մարդիկը տես-
դական իշխանութեան գլուխ կը դնէր :

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

ԶԻՆՈՒՈՐԱԿԱՆՆ ՈՒ ՔԱՂԱՔԱԳԷՑԸ

Զինուորական յանդուգն գործողութիւն մը ,
արշաւանք մը որ հարաւային Խտալիան ամբողջ
Վիքթօր-կմմանուէլ թագաւորին ընծայեց , առ
գլուխուն գլխաւոր նիւթն է : Մինչդեռ Անքօնա ,
Մարշ և Ռւմապրիա Սարտենիոյ ամբողջացուցիչ մաս
կը կազմէին , մինչդեռ աշխարհ դեռ զարմանքի
մէջ էր այն յաջողութեան վրայ որ կարուլս Ալ-
պէրթի որդւոյն զինուցն ընկեր եղած էր , մինչ-
դեռ քաղաքագէտք՝ վարանեալ կը դիտէին այս
շարժումը , վախելով որ մի գուցէ Հարաւէն Հիւ-
սիս անցնի , և փիլիսոփայք՝ ժողովուրդք ու լր-
րագրապետք՝ ազգի մը վերածնութեան սրանչելի

տեսարանին խոալացի հայրենասիրաց հետ անձ կանգը հանդիսատես կը լւացին , Սիկիլիայէն հեռագիրը՝ կը ծանուցանէր աշխարհի թէ աս կը զգոյն մէկ փոքր քաղաքը , Մարսալա , Կարիպալտի զօրապետը գրաւած է և յառաջ կը քալէ :

Բախուախմողիր զինուորականն ո՞ւր գտած էր այն կամաւորներն որ իր յանդուգն ձեռնարկութեան աջակից եղած էին , ո՞ւր հաւքած ռազմամթերը և ո՞ւր պատրաստած այն երկու չողենաւուները որ զինքն իր փոքրիկ բանակով Սիկիլիա պիտի տանէին : Աս ամեն բան Սարտենիոյ ձինու վա նուահանդստին մէջ , Քավուրի աշաց տակ կարգի գրուած էին : Սակայն կոմս Քավուր կարիպալտիի արշաւանքին վրայ օտար տէրութեանց դէսպաններուն հարցման կը պատասխանէր թէ մասնակից չ'է աս զինուորականին ձեռնարկութեան : Փորձ մ'ալ ըրած էր զ'կարիպալտի արգիւլու թէպէտեւ ըրած փորձը թէթեւ փորձ մ'էր :

Երբ Կարիպալտի կարմրազդեստ կամաւորաց գլուխն անցած Սիկիլիա կ'երթար , աս կզզին մեծ խառնակութեան մէջ էր : Փողովուրդը՝ առիթ մը կ'որոնէր ապստամբելու : Բնական էր որ աս պարագաներուն մէջ Կարիպալտի Նաբօլիի նաւատորմիլէն զգուշութեամբ խոյս տալով ցամաք եղածին պէս յաղթութիւններ ըներ : Փաէրմօ , Մեսինա և ուրիշ քաղաքներ հետզհետէ իր ձեռքը կ'անցնէին և այն քաղաքները ուր իր զօրքը դեռ չ'էր հասած , իրենք իրենցմէ ապստամբելով իրեն հետ կը միանային :

Երկուց Սիկիլեայց երիտասարդ թագաւորը

ֆրանչիսկոս Բ. իր երկրին կարեւոր մէկ մասը (Սիկիլիա) կորուսած էր , միւսն ալ պահելու կարողութիւն չ'ունէր : Նաբօլիի տիտուր կացութիւնը անմիջական դարման կը պահանջէր , բայց թագաւորն՝ զ'ժողովուրդը գոհացնելու վիճակին մէջ չ'էր :

Յուսահատ' և խորվեալ՝ տեսնելով որ իր գահոյից ուաքերը կը տատանին , 'ի զուր գիմեց օտար տէրութեանց օդնութեան : Լօրտ Բալմէրը թըն յ'անուն Անդվիոյ Նաբօլիի վարչութիւնը պախարակած էր և Եւրոպայի միւս դահլիճներն անտարբեր կը մնային : Միկայն Նաբօլիոն Գ. ուզելով որ և իցէ կերպով խոալական դաշնակցութեան գաղափարը , իր սիրելի գաղափարն յառաջ տանիլ , խորհուրդ տուաւ ֆրանչիսկոս Բ. ի Սարտենիոյ հետ գաշնակցութիւն մ'առաջարկել և աղատական փոփոխութիւններ ընել :

Նաբօլիի թագաւորը ձեռքը Վիքթօր-Էմմանուէլ թագաւորին երկնցուց , սահմանադրութիւն մը չնորհեց , նոր և աղատական պաշտօնարան մը կազմեց , միւս կազմանէ պէտք եղած զդուշութիւնները կ'ընէր դիմագրելու յեղափոխական յարձակմանց , միանդամայն խոալիոյ եռագոյն դրօշակը կը բանար վրան Պուրպօնեանց նշանով :

Նաբօլիի թագաւորին աս ընթացքը դժուար կացութեան մը մէջ ձգեց զ'կոմս Քավուր : Զ'ընդունիլ գաշնակցութիւն Նաբօլիի հետ , խոստացնիլ էր աշխարհի թէ Կարիպալտի կամակից է , ըսել էր կը հաւնի այն զօրապետին ընթացքին որ ժամանակին լրադիրները համազգային իրաւանց հակառակ կը գտնէին : Հաւանութիւն տալ

Ֆրանչիսկոս Բ. ի առաջարկութեան զ'կարիպալւտին կշամամբել և որ աւելին է իտալացւոց աղդային զգացումը վիրաւորել էր :

Բայց այն տագնապը՝ որ ուրիշ քաղաքադէտի մը վարկն ու բարձը կրնար գահավիժել, կոմս Գավուրի համար առիթ մը պիտի ըլլար քաղաքադիտական նոր յաղթանակ մ'ընելու, նրբամբ տութիւնը ցուցնելու և իր քաղաքականութիւնն յառաջ տանելու :

Գաղղիոյ դեսպանին միջոցաւ կոմս Գավուր՝ ընդունեցաւ Նարօլիի թագաւորին դեսպանները և մեծ հակամիտութիւն ցոյց տուաւ դաշնակցութիւնը կնքելու, բայց միանգամայն խնդրեց որ զ'այդ դաշնակցութիւն հաստատ ու տեւական ընելու համար Նարօլիի թագաւորը երաշխաւորութիւններ տայ, զ'որ օրինակ Նարօլիի բանակէն գունդեր Սարտենիա զրկուին և Սարտենիոյ բանակէն խումբէր Նարօլի անցնին : Այս փոխանակութիւնը՝ այս երաշխիքը որչափ տարօրինակ երեւայ, կոմս Գավուր իրաւունք ունէր զ'այն պահանջնելու . ըստ որում Նարօլիի թագաւորը՝ զանազան ազդեցութեան տակ, նորէն իր հին ընթացքը ձեռք պիտի առնէր ինչպէս անցելոյն փորձը կը ցուցնէր :

Գարձեալ կոմս Գավուր կը յայտնէր թէ Նարօլիի թագաւորին առ իւր ժողովուրդ ցուցած ազատութիւնը ինչպէս նաև այն սերտ բարեկամութիւնը որ Թուրինի արքունեաց հետ հաստատել կուգէ, համոզմամբ ու կամաւ չէ՝ այլ այն երկիւղին կուգայ որ յեղափոխութեան յաղթանակը Ֆրանչիսկոս Բ. ի պատճառածածէ, ուստի կը խըն-

դրէր որ թողու Սիկիլիոյ ժողովրդեան իր բախտը իւրովի անօրինելու և իր կամքը քուէով յայտնելու :

Գավուր կոմսին այս փոխադարձ առաջարկութիւնը՝ խիստ օրինաւոր էր, այնպէս որ ոչ ոք կրնար զայն անարդար գտնել: Խոկ Նարօլիի թագաւորը զայն չէր կրնար ընդունիլ, վասն զի ոչ միայն ծանր էր իրեն համար այլ շատ վտանգաւոր էր իր վեհապետութեան: Արդ Սարտենեացի պաշտօնէին առւած առ ճարտար պատասխանը ոչ միայն զինքն այն վտանգէն կ'աղատէր, ուր ինչպէս վերն ըսինք պիտի լինար, այլ նաև Նարօլիի թագաւորը Եւրոպայի քաղաքագիտութեան առջեւ այնպիսի վիճակի մը մէջ կը դնէր ուրկէց ելնել դժուար էր :

Նարօլիի թագաւորին առաջարկութիւնը՝ կոմս Գավուր կը նկատէր իրեւ հրաւէր մը Սիկիլիոյ գործերուն միջամտութիւն ընելու, միանգամայն առիթ մը կ'ընծայէր իրեն Եւրոպայի ըսելու թէ Նարօլիի արքունիքը սրանց չուզէր բարեկամը ըլլալ Սարտենիոյ և Խոտացւոց և թէ կը մերժէ այն ձեռքը որ կոմս Գավուր կ'երկնցնէր իրեն առոր թագը պահպանելու համար այնպիսի կերպով մը որ Խոտալիոյ շահերուն վնաս չ'գայ: Վերջապէս Գավուր կրնար ըսել թէ այն մերժուական գոր Նարօլիի թագաւորն՝ իր փոխադարձ առաջարկութեան տուած էր, Սարտենիոյ և Նարօլիի մէջ իւր յարաբերութեանց դադարում կը նկատէ և հետեւաբար պատճառ մը կամ պատրուակ մը կունենար գրաւելու Նարօլիի երկիրը եթէ Կարիպալտիի արշաւանքը յաջողէր:

Մինչդեռ կուս քավուր մէկ կողմէն նարօլիի
դեսպաններուն հետ բանակցութիւն կընէր, միւս
կողմէն կը թողուր որ Պէրթօնի անուն անձը՝ Սի-
կիլիա արշաւող կամաւորաց՝ ի նպաստ Սարտենի-
ոյ մէջ կամաւորներ ժողվէ և ուազմամթերք տա-
նի։ Միւս կողմանէ Պ. Լաֆարինա, աղջային ընկե-
րութեան նախագահն որ իր սերտ մտերիմներէն մին
էր և որուն անձնութերութեան վրայ խիստ վոր-
տահ էր ՚ի Սիկիլիա կը դրէմ կարիպալտիի շարժ-
մանց հսկելու համար։

Կարմրազդեստներու հրամանատարն ինքզինք
իր գրաւած կղզւոյն մէջ դիմուսոր հրատարա-
կած էր և Լաֆարինայի աջալուրչ հսկողութեան
տակ յանուն Վիթօր-Լմմանուէլ թագաւորին կը
գործէր։

Իր առաջին յաջողութիւնները քաջալերութիւն
տուրին իրեն Սիկիլիոյ նեղուցն անցնելու և Վիթ-
օր-Լմմանուէլ թագաւորին առ նա ուղղած նա-
մակը ուր արքան զայն «սիրելիդ իմ զօրապետ»
կ'անուանէր և որով կը յորդորէր զնա իր արշա-
ւանքէն ետ կենալու աղդեցութիւն չէր կրնար ը-
նել իր վրայ։

Հաղիւ թէ Նարօլիի երկիրն ոտք կոխած էր,
նարօլիք սկսան ապստամբական շարժումներ
ընել, կարիպալտիի դէմ դրկուած զօրապետք՝ նոր
պաշտօնէութեան կոչուող անձինք, հետզհետէ հը-
րաժարական կուտային, ոմանք ալ կ'ապստամ-
բէին։ Նաւատորմիդը միայն հաւատարիմ էր
թէեւ իր հաւատարմութիւնն ալ տարակուսելի
էր։ Նարօլիի ժողովրդին ազատութեան ժա-
մը հնչած էր, ժողովուրդն ասիկա գիտէր և

էր որ Նարօլի քաղելին դռները կարիպալտիի
կը բանար։

Հասկնալու համար թէ որ աստիճան կ'երթար
ժողովրդեան զայրոյթն ընդդէմ զ'այն կառավա-
րող վարչութեան։ բաւական է ըսել թէ զօրա-
պետ կարիպալտի քսան հոգւով կցաւ մտնել
այն մայրաքաղաքը, որմէ հապճէպով գուրու ելած
էր ֆրանչիսկոս Բ. հետ տանելով իր յուսահատ
զօրքը որ կամաւորաց առջին խոյս տուած էր և
որ գրեթէ իր անձնապահ գնդերէն կը բաղկանար։

Թագաւորը թողով իր մայրքաղաքը՝ և այն
տէրութեան մեծ մասը որ իր հայրն իրեն ժա-
ռանգութիւն ձգած էր մեծ յուղում կ'զգար ։ իր
առոյգ երեւոյթը՝ կազմը՝ ծաղիկ հասակը և այն
սրտաշարժ խօսքերը զրը Նարօլիի ժողովրդեան
կ'ուղղէր կրնային գեղեցիկ նիւթ մը մատակա-
րարել թատրերգակի մը գրչին։ «Նարօլիցի եմ,
կըսէր, և չեմ կրնար առանց զառն ցաւոց մնաք
։ բարեաւ ըսել իմ սիրելի ժողովրդոց հայրենակ-
ցաց։ Ինչ ալ ըլլայ իմ բախտո, երջանիկ կամ
։ ապերջանիկ, անոնց խորին և օլիրելի յիշատակ-
։ ները պիտի պահեմ։։ Թագաւորն իր խօսքերը
լմնունելով կը մազթէր իր նախորդ հալատակաց,
բարօրութիւն և խաղաղութիւն։ Ֆրանչիսկոս Բ. ի
ճարտասանութիւնը վարչութենէն լաւ էր։

Այն թագը՝ զ'որ յեղափոխութիւն մ'իր գըլ-
խէն կը կորզէր 126 տարի իր տոհմին զարդն ե-
ղած էր, բայց ժողովուրդն օգուտ չ'էր քաղած։

Մինչդեռ Նարօլիի մէջ ժողովուրդն զնարի-
պալտի ծափածայն կը դրուատէր, Ֆրանչիսկոս Բ.
կաէթա բերդին մէջ կ'ամրանար։

Ֆրանչիսկոս Բ. մեծ քաջութիւն կը ցուցնէր իր վերջին ասլաստանարանին մէջ : Իր կողակիցը, Նարօլիի թագուհին ռմբաձիք զօրքերը կը խրախուսէր և Քալապրիացիի նման մեծ վերարկուի մը մէջ ծածկուած, գլուխը պղտիկ փեղոյր, ոտքերը մեծ կոշիկ, իբրեւ նոր ամազօն թնթանօթներուն քով կայնած, բերդը պաշարով զօրաց վրայ սաստիկ կրակ ընել կուտար : Ժամանակին լրագրաց մին շատ իրաւունք ունէր զ'այն ՛Եմունիւն ո՞չին անուանելու :

Քալուր կոմը չ'ուզելով ասսլարէզն իսպառ կամաւորաց թողուշ՝ միւս կողմանէ վախելով որ Նաբոլիի թագաւորը զինուց բախտն իրեն հետ կը հաշտեցնէ և կարիսլալտի դիւցաղնական արշաւանքին պտուղը կը կրասուի պատական գաւառները գրաւող Սարտենիական բանակը՝ կաէթան պաշարելու զրկեր էր :

Նոր զժուարութիւն մը յարուցանելու համար, թէ ասպետական վեհանձնութիւն մը ցուցնելու աղաղաւ, չ'գիտցուիր ինչ պատճառաւ Նաբօլէօն Գ. նաւատորմիզ մը զրկած էր կաէթայի առջեւ որպէս զի Ֆրանչիսկոս Բ. աղատ ըլլայ ծովուն կողմէն քաղքէն հեռանալու և Փիէմօնթի նաւատորմիզն ալ չ'կարենայ այդ ամրացեալ նաւահանդիսուր ծովէն պաշարելու :

Կաէթթայի մէջ Ֆրանչիսկոս Բ. վերջին դիմադրութիւն մ'ըրած ատեն իտալիա զարմանակի տեսարան մը կը ներկայացնէր : Հարաւային իտալիոյ մէջ յեղափոխութիւնը յաջող զինուրականի մը կարիսլալտի հետ կը տիրապետէր : Կեզրոնական իտալիոյ մէջ կը կատարուէր այն քուէար-

կութիւնը որով ժողովուրդք զ'վ իքթօր էմինանու էլ իրենց թագաւոր կ'ընտրէին : Ուրիշ գաւառներու մէջ հանդէսներ կ'ըլլային իտալիոյ աղամաւթեան վրայ ուրախութիւն յայտնելու համար :

Եւրոպական լրագիրները՝ բաց ՚ի Անգղիոյ մասին Քալուր կոմին քաղաքականութիւնը՝ կը պամարակէին, կ'ըսէին թէ խորամանկութեամբ կ'ընէ ինչ որ արդարութիւնը չ'ներէր : Հասարակաց կարծիքը՝ (Եւրոպայի մէջ) Քավուրի վրայ գլուաւոր ամբաստանութեան կէտ մը կը դտնար, այսինքն աս սր Սարտենիա առանց պատերազմ հրատարակելու Նաբօլիի դէմ կարիսլալտի օդներ և աս անկեալ տէրութեան երկիրը զօրօք բռներ էր, ասով կ'ըսէին, յայտնի կ'ըլլայ թէ Քավուր ՚ի սկզբանէ մասնակից էր կարիսլալտի արշաւանաց : Բայց ճարպիկ պաշտօնեան աս ամբաստանութիւնը շատոնց ջրած էր : Երբ Նաբօլիի թագաւորն՝ ինչպէս պատմեցինք, չ'ընդունեցաւ Սարտենիոյ փոխադարձ առաջարկութիւնը՝ այն ժամանակէն Սարտենիոյ հետ իր յարաբերութիւնները կտրած էր, հետեւաբար աս տէրութեան հետ պատերազմի մէջ կը սկզբուէր :

Եւրոպական տէրութիւններէն շատերն իրաց աս վիճակին մէջ չուզելով անտարբեր կենալ, իրենց դեսպանները Թուրինէն հանեցին, բայց սցոցէն զատ ուրիշ բան մը չ'ըրին վասն զի ընելու ալ շահ չունէին : Ասկէց զտու նոյն տէրութիւնը իրենց Սարտենիոյ ուերանետն քով անուանած դեսպանները ետ կը կանչէին, քիչ ատենէն իտալիան Եսէտուրունիւն քով զանոնք նորէն զրկելու համար :

Եւրոպայի դժգոհութիւնն իտալական միութեան դէմ չըր : Եւրոպա կը վախնար որ առ ՚ի կամ կամ անլոյծ մնացած երկու խնդիր Հոռոմի և վենետիկյ խնդիրները , որք իտալիոյ համար մեծ կարեւորութիւն ունէին , Եւրոպիս խաղաղութիւնը չ'վրդովեն : Կարիստալով Երկուց Սիկլեաց ժողովուրդը Պուրազօններուն լուծէն ազատելէն ետքը բոլոր իտալիան բաց 'ի երեք տեղերէ Վիքթօրիմանուէլի իշխանութեան տակ մեծ թագաւորութիւն մը կը կազմուէր : Աս երեք տեղերէն մէկն էր կաթա՝ որուն անձնատուութիւնը մօտ էր ու հաւանական , երկրորդն էր վենետիկյ գաւառը որ Աւստրիոյ ձեռքն էր: Աս տէրութիւնն զվենետիկ դաշնադրութեանց գօրութեամբ կը պահէր և եթէ երրէք իտալացի ազատականք կամ զօրապետ կարիստալով իրենց յաջողութենէն գինոցած՝ անոր վրայ յարձակէին , Եւրոպայի մէջ մեծ չփոթութեան պատճառ պիտի ըլլային : Երրորդն էր Հոռոմ քաղաքը՝ որ Սարանենիոյ խորհրդարանն իտալիոյ մայրքաղաք հրատարակած էր : Առանց Հոռոմի իտալիան՝ անդլուխ մարսին մ'էր , բայց Հոռոմի վրայ յարձակում մը կրնար կաթօլիկ աղոգերը գրգռել , որք կածելով թէ Պապին անձն ալ իր աշխարհական իշխանութեան հետ վտանգի մէջ է , պիտի շիռթէին և ընդհանուր պատերազմի մը նշանը պիտի տրուէր :

Աս պարագաներուն մէջ վալուր կոմսը ցուցուց իր մեծութիւնը : Պէտք էր խոհեմութեամբ միանգամայն արիութեամբ ու արագ գործել : Ամենափոքր վարանում մը իր հայրենեաց համար աղէտալի պիտի ըլլար : Աս ճգնաժամուն : Այս,

Քավուր կոմսն իբրեւ սահմանադրական տէրութեան մը պաշտօնեան՝ խորհրդարանը գումարեց , և ինչպէս կ'ըսէ Պ. Զէլլը իր 1861 իտարեգրութեան մէջ՝ սահմանադրական զօրութիւնները՝ ապատամբական զօրութեանց , ազատականութիւնը՝ յեղափոխութեան և գիտալիա՝ քաղաքագիտութեան դէմ՝ կը հանէր :

Իր խօսած ճառին մէջ երեսփոխանները կը համոզէր թէ ժամանակը մինակ իտալիոյ պիտի աւանդէ զի ենետիկ և Հոռոմ և թէ կանխահասյարձակում մը անխոհեմ յանդգնութիւն մ'է որ անպատիժ չ'մնար : Համբերութիւնն ու խոհեմութիւնը անոր բաղձանքները պիտի լրացնէին :

«Այսօր , կ'ըսէր , իտալիա բոլորովին ազատ է բաց 'ի մէկ ցաւալի բացառութենէ : Խորհրդարանը գիտէ ինչ որ կը մտածենք ազնիւ վենետիկու համար . մեր մտածութիւնը մեկին ու պարզ կերպով յայտնեցինք այն պաշտօնագրոյն՝ մէջ որ շատ չ'ընէր հասարակութիւնը կրցաւ տեսնել : Կը մտածենք որ չ'նք կրնար Աւստրիոյ դէմ պատերազմ ընել ընդդէմ բոլոր Եւրոպական տէրութեանց կամքին :

«Այսպիսի ձեռնարկութիւնն մը , անպատեհ առթի մը մէջ գործադրելով մեզ դէմ կը հանէ զարհուրելի գաշնակցութիւնն մը , որ ոչ միայն զիտալիա վտանգի մէջ կը ձգէ , այլ նաև Եւրոպայի մէջ ազատութեան դատը , Գալով Հառմի խնդրոյն , կը յաւելուր թէ աս խնդիրը չ'նը-

և մանկր այն խնդրոց որք սրով կը լուծուին : Իր
« ճամբառն վրայ անանկ բարոյական խոշնդունե-
ւ րու կը պատահի՝ որոց միմիայն բարոյական զօ-
ւ րութիւններով կարելի է յաղթել » :

Կոսմ Գավուր՝ աս խօսքերով կը ցուցնէր իր ի-
մաստութիւնն ու հեռատեսութիւնը , և առանց
ժողովրդեան բաղձանաց դէմ խօսք մ'ընելու Եւ-
րոպայի վատահութիւնը նորէն կը գրաւէր : Դարձ-
եալ կը ծանուցանէր թէ Նաբօլիի և ուրիշ նոր
ստացեալ երկիրներուն ալ ժողովրդոց կամքը պի-
տի հարցուի և զանոնք Վիքթօր-Շմիմանուէլ թա-
գաւորին տէրութեան միացնելց յաւաջ՝ անոնց
քուէն պիտի առնուի : « Մենք , կ'ըսէր , իբրեւ
« պաշտօնեայ մի վեհապետի՝ որ իր սուրն ու
« կեանքը իտալացոց իտալիան կազմելու մեծ
« գործին նուիրած է և որ ամենկւին ազատ է
« անձնական փառասիրութենէ , մենք՝ պէսք է
« բացարձակասէխ յայտնենք թէ ինչ ալ ըլլայ այս
« ժողովրդոց բաղձանքը ամենայն ճշդութեամբ պի-
« տի յարգենք » : Պաշտօնեան՝ կուզէր ցուցնելթէ
ժողովրդեան քուէն ՚ի նպաստ Վիքթօր-Շմիմա-
նուէլի ընելու համար որեւէ փորձ մը չպիտի ը-
նէ , այլ զայն ազատ պիտի թողու :

Իր ճաւախին վերջերը կարիպալոի դորապետին
վրայ առարկութիւն մը կ'ընէր , և վախճախով որ
մի՛ գուցէ յաջող զինուորականն իր դրաւած եր-
կիրներուն մէջ վարչութեան բաղձանաց հակա-
ռակ անօրինութիւններ ընէ և կամյարձակի այն
երկիրներուն վրայ , որ Նւրոպայի երաշխաւորու-
թեան ներքեւ կը գտնուէին (այսինքն Հռոմայ և
Անենեակոյ) խորհրդարանէն իշխանութիւն կ'ու-

զէր պէտք եղած ատեն ազդու կերպով գործելու
եթէ երրէք այդպիսի փորձ մ'ըլլար : Ժամանակն
եկած էր որ Գավուր կոմն իր ժողովրդականու-
թիւնը կարիպալոի զօրապետին ժողովրդակա-
նութեան դէմ հաներ : Ահաւասիկ վերցիշեալ
առարկութիւնը :

« Մեք պաշտօնեայք՝ աւանդապահք հիմնական
« օրինաց տէրութեան , մեք՝ որոց յանձնուած է
« օրինաց խզճի մտօք գործադրութիւնը՝ չենք
« կարծեր որ լոկ քաղաքացիի մը խօսքը՝ տէրու-
« թեան մեծ իշխանութիւններէն նախամեծար
« սեպուի , որչափ ալ մեծ ըլլան այդ քաղաքաց-
« ւոյն հայրենեաց մատուցած ծառայութիւնքը » ,
Կոսմ Գավուրի ճառին աս պարբերութիւնն այն-
չափ վարպետութեամբ շարադրուած էր , որ կա-
րելի էր նաև իրեն համար առնել այն խօսքերը ,
զոր ուրիշի մը նկատմամբ կ'արտասանէր և ան-
դամք խորհրդարանին կրնային զայն իրենց ու-
զած կերպով մեկնել : Եթէ Գավուր՝ աս խօսքն
իրեն համար կ'ըսէր , մեծ համեստութիւն մը ցու-
ցած կ'ըլլար , և եթէ կարիպալոտիի համար կ'ը-
սէր առանց խորհրդարանն իրեն դէմ գրգռելու
զօրապետին մասնաւոր ընթացքին և իրովի ըս-
տանձնած իշխանութեան սահման մը դնել առա-
ջարկած կ'ըլլար :

Գավուրի այսպէս զգուշաւոր կերպով խօսելուն
պատճառն այն էր որ զօրապետն՝ այն ատեն խոր-
հրդարանին մէջ մեծ կողմնակցութիւն մ'ունէր ,
և այս ալ բնական էր , վասն զի կարիպալոտի՝ քիչ
մը զօրքով մեծկակ բանակի տէր թագաւորութիւն
մը տապալեր էր : Ասկէց վերջը Գավուր խորհրդա-

րանէն վստահութեան քուէ կը խնդրէր : Վստահութեան քուէն իր ձեռքը մեծ իշխանութիւն մը սփատի տար այն անկարգութեանց առաջըն առնելու զոր յեղափոխականք կրնային յարուցանել կամ հասարակապետութիւն հաստատելու և կամ անսխոհեմաբար իտալիոյ միութիւնը շուտով կատարելու համար :

Պաշտօնէին աս առաջարկութեան վրայ խորհրդարանին մէջ մեծ վիճաբանութիւն մ'ելաւ, և երեսփոխաններէն ընդդիմագիրք՝ շարունակ վենետիկ և Հռոմի խնդիրը կը յուղէին : Քավուր կոմն ստիպուեցաւ կրկին և կրկին աս խընդրոց վրայ իր կարծիքն յայտնել և Հռոմի վրայ խօսելով ըստ և կ'ուզենք որ յաւիտենից քաղաքը և իտալիոյ մայրքաղաք ըլլայ : Ի՞նչ պայմաններով, և Ե՞րբ ու ի՞նչպէս : Ասոնք ըսել գեռ դժուարին է, բայց վստահ ենք որ ժամանակն՝ այս խնդիրը պիտի լուծէ ցուցնելով թէ ազատութիւնը և կրօնին նպաստաւոր է : Գալով վենետիկոյ, վարչ չութիւնը կը գիշանի կատարել Եւրոպայի կամ քը որ Փիէմանթէի Աւստրիոյ դէմ պատերազմ և հրատարակել չուզէր : Եւրոպա զմեզ անկարող և կը կարծէ մեր մասնաւոր զօրութեամբ վենետիկն ազատելու : Միաբան երեւանք և Եւրոպա և իր կարծիքը կը փոխէ : Վերջապէս կ'ըսէր որ եթէ խորհրդարանն իրեն վստահութեան քուէ տայ, յանձն կ'առնու այն ատեն ձեռքը կարիպալտիի երկնցնելու և յանուն խորհրդարանին, յանուն իտալիոյ ՚ի հաշտութիւն հրաւիրել զնա : Քավուրի պերճախօսութիւնը՝ ճարտար խօսերը մեծ տպաւորութիւն ըրին խորհրդարանին

վրայ, որ Յ քուէի դէմ 290 քուէից առաւելութեամբ վստահութեան քուէն տուաւ : Կոմս Քավուր խորհրդարանէն նոր զօրութիւն մ'առած գուրս ելաւ, և մէկ ձեռքը սահմանադրութիւն՝ միւս ձեռքը ձիթենի զիտալիա պիտի ազատէր յեղափոխականաց ձեռքէն, այնպէս՝ ինչպէս զայն օտարաց ձեռքէն ազատած էր :

Քավուրի խորհրդոց համեմատ վարչութիւնը իր զօրքերը շատցուց, և Վիեթօր-Էմիմանուէլթաւգւորը զանոնք աչքէ կ'անցնէր, գաւառապետք հրաման կ'ընդունէին Հռոմ քաղըին դէմ որեւէ յարձակման փորձ արդիւելու, ու Վիեթօր-Էմիմանուէլ կ'որոշէր շուտով այց ելլել իր նոր ստացած գաւառներուն : Նաբօլի մտած ժամանակ՝ կանայք պատուհաններէն արքունի կառքին մէջ ծաղկանց փունջեր կը նետէին, և ժողովուրդը մեծեռանդով « կեցցէ՝ Վիեթօր-Էմիմանուէլ » կը գոչէր : Թագաւորը բաց կառքի մը մէջ նստած էր և գիարիպալտի քովի էր առած : Զօրապետը զթագաւորը տեսնելով կը մոռնար այն խորհուրդները՝ որ գէշ խորհրդականներ ու յեղափոխականաց բարեկամներն իրեն կուտացին : Վիեթօր-Էմիմանուէլ թագաւորին ներկայութիւնն ուրիշ մեծ առաւելութիւններ ունեցեր էր, վասնզի բոլոր ժողովուրդն իր նոր վեհապետին վրայ ունեցած համակրութիւնը շատ մը ցոյցերով կը յայտնէր, և 1,500,000 քուէ հոկտ. 20 (1860 ին) թագաւորին վարչութեան նպաստաւոր կ'ելլէին :

Արդ առ մէջոցով կոմս Քավուր կը կատարելագործէր ինչ որ կարիպալտի ըրած էր և քաղաքագէտն՝ անիշխանութեան չարիքներէն կը պա-

էէր ինչ որ զինուսրականը Պուրագօնեանց լրտէն ազատած էր : Քավուրի իմաստութիւնը զանխուն եմ եռանդը կը զապէր և իր զրիչը՝ 'ի պատեան կը դարձնէր այն սուրբ' որ ոչ ես ալէտք էր դործել :

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

ԳԱՎԱՒԻՐԻ ԴԱՄԲԱՆՆ ԻՏԱԼԻԱՅ ԱՐՁԱՆՆ է :

Այսպէս 1861 թուականին, իտալացի պաշտօն եան կը վայելէր զարդասիս տասնամեայ երկանց որբ զինքն 'ի զենիթ փառաց էին բարձրացուցած : Իտալական թագաւորութիւնը եղած ըմցած գործ մ'էր : Այն թագաւորը՝ որուն անձնուէր պաշտօնեան էր յԱլպեաց 'ի Սիկիլիա իտալական թերակղզւոյն կը տիրէր, Հայրենիքը՝ որուն զաւակն էր՝ քաղաքակիրթ աշխարհի մէջ կը բռնէր այն բարձր տեղը որ գեղարժւեստք և քերթուածք իտալից 'ի վաղուց իրեն կուտային, եթէ քաղաքական միութիւնը կատարուած ըլլար :

Նոյն տարուան Մարտ 15 ին կաէթա բերդն անձնատուր կ'ըլլար և Ֆրանչիսկոս Բ. Նարօլիի գահակորսոյ թագաւորը իր ջանքերուն անօգուտ ըլլան զգալով՝ զոոմ կը քաջուէր : Եւրոպա՝ թերակղզւոյն մէջ բարեկարգութեան տիրելը տեսնելով կասկածները կը փարտէր, և կը փոթար չնորհաւորել իմաստուն պաշտօնեան իր ազնիւն պատակին յաջողելուն համար : Մեծ ազգեր հրճուանօք կ'ողջունէին այն քոյրը, զիտալիա՝ որ իր վիճակն սպահոված իրենց քավ կը բազմէր :

Կոմս Քավուրի մնջ զաղափարը աշար Եիւցէն

յաղաղ պէտակիւն իրական ըլլալ կ'սկսէր, և եթէ այս յաջողութեան մէջ Հոոմ դեռ իտալից մայրքաղաք չեղաւ, կոմս Քավուր այս մեծ գործն այնքան դիւրացուցած էր որ վաղ կամ անտգան իր յաջորդներուն յոյսերը պիտի պատկիւր :

Խորհրդարանին բեմին, « իտալից աստղը, կ'ըսէր, « իտալից աստղը Հոոմն է, ահաւասիկ « մեր բեւեռական աստղը : « Ոչտք է որ յաւիտենից « քաղաքը՝ որուն վիայ այնչափ դարեր զամենայն « փառա հաւեցին, իտալից մայրքաղաքն ըլլաց : « Այս է իտալական միութեան և Եւրոպայի խաղաղութեան գինը » : (1)

Այս խօսքերը գողցես Քավուր կոմսին քաղաքական կտակն էին, վասնզի հազիւ թէ կը կատարուէին այն հանդէսները՝ որով իտալացիք իւրենց նոր թագաւորութիւնը կը տօնէին, 1861 Յունիս 6 ին մահն՝ յափշտակեց իտալիային իր մեծ ու պատուական զաւակը, Եւրոպայի մէջն ներհուն և իմաստուն քաղաքագէալ և մարդկութեան գրիէն անտեսագէտն ու ազգատ եկեղեցւոց փաստարանը : Եւ Փամանակն ալ էր, որովհետեւ այն մարդը՝ որուն գլխաւոր գործը իտալից միութիւնն եղած էր, աշխարհի տեսարանին վրայ կատարելու գողցես այլ ևս գործ մը չունէր :

Կոմս Քավուր երեք տիալզա ունէր : Քաղաքագէտ էր, փիլիսոփայ և անտեսագէտ . իբր քաղաքագէտ՝ ըրաւ ինչ որ և ոչ մէկ իտալացի ըրեր էր : Երեւելի պատմաբան մը կըսէ թէ պաշտօնէի մը մեծութիւնն իր գործերէն յայտնի է : մեծ է ուրեմն Քավուր, որ չորս միլիոն բնակիչ

(1) Տես Տոպան : Պատմութիւն Ժամանակակից :

ունեցող Սարտենիոյ պաշտօնէից գլուխսն անցնեալով, մեռած տաեն 22 միլիոն հպատակ կը թուղուր անոր և զայն աղետալի դէաքբէրէն հանելով՝ իտալիայի Ռաֆայուրունիւաը կը հաստատէր : Իր տնտեսագէտ՝ քարոզեց այդ օգտակար դիտութեան նկատմամբ յլացած դաղափարներն աշխարհի, և 'ի գործ դրաւ զանոնք Սարտենիոյ մէջ :

Իր փիլիսոփայ՝ խղճի աղատութեան և ազգա կրօնի վարդապետութիւնը հրատարակեց և ձեւն սկզբունքէն զատելով՝ ըրաւ մատնանշ այն անշ ջրակետը՝ որ ճշմարիտ բարոյականը կրօնքին ու կրօնամոլութեան մէջ դրած է :

Իրաւունք ունինք ուրեմն ըսելու թէ՝ Քափուրի գերեզմանը խոտալիոյ արձանն է : Թերեւս աս դաղափարը ոմանք արտառոց և անտեղի գտնեն, և ըսեն թէ մեռելութեան մեկ նվաթական նշանը կենդանի ազգ մը ներկայացնող կոթող համարինք: Բայց ոչ այնպէս, մեր խօսքն ուրիշ բացարութիւն մ'ունի : Երկիր մը, ազգ մը չատ նշանաւոր մարդիկ կրնայ ունենալ և կ'ունենայ : Խոտալիա ալ ունէր իր նշանաւոր մարդիկը, գետութեանց զանազան ճիւղերուն մէջ, ընկերութեան ամեն աստիճաններուն մէջ, մանաւանդ գեղեցիկ արուեստից մէջ : Մաքիավել քաղաքագիտութեան, Տանթէ բանաստեղծութեան, Միքայէլ Անդէլց (1) նկարչութեան և Ամիւաթօ պատմութեան մէջ : Բայց աս մարդիկը բոլորովին խտալիոյ մեծութեան պատճառ ըլլալով չէին կը ռնար զայն թշուառութենչ աղատել, այնալիսի

(1) Տիւ Միքել Անդէլցի վարքը դր մէնք քրած էինք ժամանակին Եբիւադունք հրատարակեց :

թշուառութիւն մը որ մինչեւ անդամ այդ հանձարներուն գոյութիւնն ալ կարծես տարակուասի տակ կը ծգէր : « Խոտալիա, կ'ըսէ կիզօ, « ընդ՝ « հանուր գաղափարաց տէր մեծ հանձարներ, « ինչպէս նաև արաաքց կարգի փորձառութեան տէր մարդիկի ունեցաւ, բայց աս երկու կարգի մարդիկն իրարու հետ իրը օտարական կը վարւ ուիշն և այնպէս կը գործէին, իր թէ ճմարաւ տութիւնը գիտնալ բաւական է և ուրիշ բան մը ընելու չէ :

Խոտալիոյ մէջ նմանապէս ամեն վարչական ձեւ փորձուած էր, Ճենօվլա, Բիկաս և Վենետիկ այդ մեծ հանրապէտութիւններն իրենց երեւելի մարդոցմով, առեւտրական գործոնէութեամբ, նաւատորմով, Ֆիօրէնցա իր գիտուններով կը վայլին : Բայց վարչութիւն կամ անհատ չունեցան այն հանձարը որ իրենց հայրենիքին ուժը պիտի ըլլար և զայն բարօրութեան առաջնորդէր : Քավուրի վերապահեալ էր, ապնիւ, վեհանձն ու իմաստուն թագաւորի մ'օրը խոտալիոյ միութիւնը կազմել, և յերեւան հանել այն հանձարներուն փայլը որոց վրայ խտալիա կը պարծենայ :

Ուստի և երբ գերեզման մը կը ծածկէ այնպիսի մարդ մը՝ որ այսպիսի դործ մ'ըրաւ, այդ գերեզմանն՝ անմահութեան նշան մ'է, և այնպիսի կոթող մը՝ զոր խոտալիոյ արձան կը կոչենք : Եթէ ուսումնական մարդ մը երթայ շրջադայիլ այն երկիրը՝ որ Եւրոպայի պարտէզը կը կոչեն, անտարակոյս իր ուշադրութիւնը պիտի նուիրէ թանգարաններու, ուսումնական ընկերութեանց հնութեանց և գեղարուեստից գործերուն, որք

բնութեան պարզեւներուն հետ զիտալիա օժտած էին, բայց ասոնց ամենը տեսնալէ վերջը պիտի յառի մնայ Քավուրի դամբանին վրայ, որովհետեւ այն մարդը՝ որ այդ քարին տակ ծածկուած ու փոտած է, ահաւասիկ այդ մարդն է որ իր հայրենիքն անանկ վիճակի մը մէջ դրաւ, որ բուլը անոր պատուական աւանդները, մեծ հանձ ձարներու արդիւնքներ, ասրահով ու ազատ միշտիայն իտալացոց ձեռք կը մնան: Ուստի Քավուրի գերեզմանին վրայ միացած են իտալիոյ բորբ փառքերը, իրաւացի է արդ ըսել թէ՝ Քավուրի դամբան իտալիոյ արձանն է:

Երբ Ուէլլինկթընի դուքսը (1) մեռաւ բոլոր Անգղիա լացաւ, և Վիքթօրիա թագուհին այսպէս կը գրէր իր օրագրութեան (2) մէջ «Անհար է երեւակայել զԱնգղիա առանց դուքսին Ուէլլինկթընի»: Արդ՝ իտալիոյ պատմութիւնն հետագա զօտողը՝ կրնայ արքունի գրչին աս գեղեցիկ բացարութիւնը Քավուրի համար գործածել ու ըսել «թէ անհար է երեւակայել զիտալիա առանց կոմիին Քավուրի»:

ԳԱԼՈՒՐԻ ԴԱՄԲԱՆՆ ԻՏԱԼԻՈՅ ԱՐՉԱՆՆ Է

Վ Ե Ր Զ

(1) Հուշակառ պաշտօնեայ և զինուորական: Երբ զօրապետ՝ նարօւէն առաջնորդ յազմեր էր, լրտ քաղաքագետ անոր անկմանէ վերջը զԱնգղիա կառավարեր էր:

(2) Աս օրագրութիւնը՝ որ շքել ու սբանէլի ոճով մը գրուած է, շատ տարի յառաջ տպուած և զանազան լեզուներու թարգմանուած է:

ՑԱՆԿ

Յառաջարան	7
Ներածութիւն	9
Գլ. Ա. Գաղափար իտալական միութեան	11
Գլ. Բ. Արշալոյս փառաց	15
Գլ. Գ. Քավուր անտեսագէտ	21
Գլ. Դ. Քավուրի յատակագիծը	25
Գլ. Ե. Հեռատեսութիւն Քավուրի	29
Գլ. Զ. Քավուր՝ ի դեսպանաժողով Փարիզու .	32
Գլ. Է. Յառաջարանք պատերազմին	40
Գլ. Ը. Առաջին արարուած իտալական միութեան	45
Գլ. Թ. Բորբոքում Ետնայի և Վեսուվի	55
Գլ. Ժ. Քավուր և յեղափոխութիւն	64
Գլ. ՃԱ. Զինուորականն ու քաղաքագէտը	74
Գլ. ՃԲ. Քավուրի դամբանն իտալիոյ արձանն է	88

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ՄԻՒՄ ԴՈՒՇԵՐԸ

Ա. ԹԱԼԵՐԱՆ

Բ. ՄԵԹԷՐՆԻՔ

ՀՐԱՄԱՐՄԱԿԵՐ

Գ. ԼԻԵՔՈՒՆ

ՀԱՅՈՎԱՐ ԱՅՆ ՃԵՂԱՔԻ

Հ. 097.1.00 - 0

Գ. 097.1.03 - 0

ՀԱՅՈՎԱՐ

Հ. 108.7.01 - 0

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0249849

